

Koncepcije vremena u suvremenoj historiografiji kod Fernanda Braudela i Reinharta Kosellecka**

Vrijeme spada među najvažnije koncepte historijske znanosti, stoga će ovdje biti naglasak na analizi teorija dvojice istaknutih povjesničara čiji su teorijski koncepti zaslužni za preispitivanje tradicionalnih teorijskih paradigmi o vremenu u prvim desetljećima nakon Drugoga svjetskog rata: Fernanda Braudela – njegova teorija o trodiobi vremena (histoire événementielle, conjuncture i longue durée) te Reinharta Kosellecka (Theorie der geschichtlichen Zeiten s njezinim glavnim sastavnicama: Vergangene Zukunft i Zeitschichten). S jedne strane, bit će istraženo na koji način Braudel, kao predstavnik škole Annales, pristupa historijskom vremenu, a s druge strane, propitat će se kako Koselleck, kao predstavnik i zagovaratelj njemačke Begriffsgeschichte, teorijski obrađuje historijsko vrijeme. Cilj ovog rada jest, s pomoću analize koncepcije i historiografskih djela spomenutih autora, pokazati kako se mijenjalo poimanje vremena u suvremenoj historiografiji te komparativnom analizom pokušati razjasniti složenost koncepta vremena i njegova mjesta unutar historijske znanosti.

Ključne riječi: koncept vremena; historijska znanost; Fernand Braudel; Reinhart Koselleck; *longue durée*; *Vergangene Zukunft*; *Zeitschichten*

---

* Doktorandica na Poslijediplomskom doktorskom sveučilišnom studiju povijesti.

** Članak je napisan na osnovi diplomskog rada obranjenog 2019. godine pod naslovom „Poimanja vremena u suvremenoj historiografiji“ na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu (mentor: doc. dr. sc. Branimir Janković).

Uvod

Vrijeme je jedan od ključnih, ali i najsloženijih koncepata historijske znanosti. Ono se ne sastoji samo od datiranja, kronologije i periodizacije (predmeta istraživanja pomoćnih povijesnih znanosti) nego i od važnih teorijskih problema unutar koncepta vremena i historijske znanosti. Stoga predmet istraživanja ovog rada jesu poimanja vremena, odnosno načini primjene koncepcija vremena u suvremenoj historiografiji. Definiranjem vremena intelektualci su se bavili još od antike, a iako je vrijeme ključan koncept historijske znanosti, vrlo malo povjesničara posvetilo se isključivo njegovu problematiziranju. Važan je doprinos, nasuprot tome, dao Martin Heidegger koji je u svojoj prolegomeni fenomenologije historije ponudio vrlo oprezno preispitivanje koncepcija vremena,¹ dok je među prvim modernim povjesničarima o temi pisao Marc Bloch.² Obojica su uvelike utjecala na kasnije koncepcije vremena Braudela i Kosellecka. Tako se nakon Drugoga svjetskog rata stvaraju ozbiljnije teorije o historijskom vremenu, i to nakon što je Fernand Braudel definirao (i redefinirao) svoju koncepciju *longue durée* (dugog trajanja). Time se otvara prostor za problematiziranje postojanja mnogostrukog vremena. Stoga će u ovom radu naglasak biti na analizi teorija dvojice istaknutih poslijeratnih povjesničara čiji su teorijski koncepti zaslužni za preispitivanje do tada prevladavajućih paradigmi o vremenu. Uz spomenutog Braudela, njegove teorije o trodiobi vremena i koncepcije/koncepcija dugog trajanja, radi se o Reinhartu Kosellecku, njegovoj *Theorie der geschichtlichen Zeiten* (teorija povijesnih vremena) s glavnim sastavnicama: *Vergangene Zukunft* (prošla budućnost) i *Zeitschichten* (vremenski slojevi). Ovdje će u središtu pozornosti biti analiza glavnih teorijskih koncepata Braudela i Kosellecka te s time povezanih intelektualnih profila i kratke analize njihovih temeljnih djela, pokušavajući definirati i objasniti njihovu važnost uporabom metoda intelektualne historije te historije ideja i koncepata. Metodama komparativne historije upozorit će se na njihove sličnosti i preklapanja pri promatranju pluralnosti vremena i „processa dugog trajanja“ te na različitosti i specifičnosti svake od teorija.

Osobno iskustvo rata kao poticaj za nove teorijske koncepcije

Iskustvo Drugoga svjetskog rata uvelike je odredilo većinu intelektualaca aktivnih nakon 1945. godine. Na povjesničare, pa tako i na Braudela i Kosellecka, ostavilo je duboki utisak, određujući ne samo teme bavljenja ili pristupe nego i njihove koncepcije. Problematiziranjem njihovih intelektualnih profila, motivacija, uzora i obrazovanja smještenog u povijesni kontekst, može se uočiti da su upravo ratna zbivanja ostavila dubok trag u njihovim životima i utjecala na njihovo promišljanje teorije vremena.

---

1 Vidi: Heidegger, *Bitak i vrijeme*; Heidegger, *Prolegomena za povijest vremena*.

2 Bloch, *Apologija historije ili zanat povjesničara*.

Braudel je u njemačkom zatočeništvu,³ potresen svakodnevnim ratnim događajima, počeo razvijati svoju teoriju o dugom trajanju kako bi pobjegao od surove stvarnosti koja ga je okruživala.⁴

Koselleck je također proživio slična iskustva, ali na njemačkoj strani koja je izgubila rat.⁵ Stoga se njegov fokus istraživanja okrenuo prema proučavanju kriza, revolucija te ostalih važnih političkih i socijalnih koncepata, istražujući međuodnos prošlosti, sadašnjosti i budućnosti s pretpostavkom da postoji više vremenskih razina, zbog čega određeni događaj ili koncept može istodobno biti u nekoliko njih.

Vrijeme provedeno u zarobljeništvu, brzina i intenzitet kojim su se mijenjali ishodi rata izvan njega potaknuli su Braudela na odmicanje od kratkih, svakodnevnih, ratnih događaja. Počinje razmišljati o dugotrajnijim procesima, razvijajući svoju teoriju o procesima dugog trajanja.⁶ Ratna iskustva ostavila su dubok trag i u Koselleckovu pamćenju, što je utjecalo na njegovo stručno usmjerenje i stvaranje teorije, zbog čega se zanimao za koncept krize, konflikta, smrti, pitanja nacije, domovine itd. Jednom

3 U njemačkom zatočeništvu provodi punih pet godina. Kao časniku odobren mu je pristup knjižnici i mogao se dopisivati, primjerice sa svojim mentorom Lucienom Febvreom. Vidi: Schöttler, „Fernand Braudel as Prisoner in Germany: Confronting the Long Term and the Present Time“, 103-114.

4 Konceptija dugog trajanja kod Braudela je izravno povezana s njegovim radom i istraživanjima vezanima za temu doktorske disertacije o Sredozemlju u vrijeme Filipa II. Tako je u potrazi za arhivskom građom (među ostalim gradovima) posjetio 1930-ih i Dubrovnik. Tamo se dogodio važan trenutak koji će utjecati na njegovu koncepciju. Jednoga zimskog dana sa suprugom je sjedio u Gradskoj kavani, koja je na mjestu nekadašnjeg arsenala i gleda izravno na gradsku luku, kada je u praznu luku uplovila velika barka natovarena golemim nestabilnim teretom drva za ogrjev. Supruga Paule Braudel zabilježila je da je komentirao: „Vidi, rekao mi je muž. U šesnaestom smo stoljeću.“ Braudel, „Les origines intellectuelles de Fernand Braudel: un témoignage“, 243. U tom mu se trenu pred očima otvorio Dubrovnik 16. stoljeća kao svjetska trgovačka sila čiji su brodovi plovili po cijelom Sredozemlju, ali i izvan njega, povezujući se u jednu golemu sredozemnu trgovačku mrežu. Nadalje, sam se Braudel često u raznim tekstovima, radovima i autobiografskim zapisima rado prisjećao Državnog arhiva u Dubrovniku i važnosti njegovih istraživanja u tom gradu za daljnji rad. Vidi: Šimetin Šegvić, „Fernand Braudel i Dubrovački arhiv“, 22-23; Šimetin Šegvić, „Sredozemlje, Dubrovnik, Braudel“, 516; Šimetin Šegvić, Brandolica, „The Mediterranean, Braudel, Dubrovnik“, 369.

5 Koselleck ovako opisuje situaciju s kojom se susreo u djetinjstvu i mladosti: „Doživio sam – iz blizine u osnovnoj školi – pad Weimarske Republike [...]. Što je slijedilo u mojoj mladosti jest ustanak Nacional-socializma [...] i onda, dok sam bio vojnik, rat, totalno bombardiranje, višestruke smrti; zatim jačanje i u isto vrijeme raspadanje totalitarnog režima; konačno, slom i rusko zarobljeništvo.“ Koselleck, „Dankrede am 23 November 2004“, 58. Usp. Olsen, *History in the Plural: An Introduction to Work of Reinhart Koselleck*, 12. Dok je još bio u gimnaziji, dobrovoljno se prijavio u *Wehrmacht* te je u svibnju 1941. bio unovačen. Kod Odenberga u svibnju 1945. zarobila ga je sovjetska vojska, nakon čega je otpremljen u Auschwitz – gdje je prvi put upoznao strahote nacizma – prije nego što je na 15 mjeseci premješten u sovjetski logor u Kazahstanu iz kojeg se krajem 1946. vratio u Njemačku. Olsen, *History in the Plural*, 12-13; Vierhaus, „Laudato auf Reinhart Koselleck“, 530.

6 Nakon rata uspješno brani i tezu koja je zatim, u obliku knjige, objavljena prvi put 1949. pod naslovom *La Méditerranée et le monde méditerranée à l'époque de Philippe II [Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.]*, što će postati njegovo kapitalno djelo. Vidi: Šimetin Šegvić, „Fernand Braudel i Dubrovački arhiv“, 23; Burke, *The French Historical Revolution*, 1-5, 33; Aguirre Rojas, „Braudelov *longue durée* u zrcalu. Dugo trajanje s onu stranu 'življenog' i 'otuđenog' vremena“, 73.

je prigodom napisao: „I uvijek se nadodaju nove istine: utoliko, za moju generaciju, rat nikada ne završava, ili uvijek iznova započinje čim se stara iskustva moraju nanovo razraditi.“⁷

Koncepcija i definiranje vremena kod Braudela

Braudel se ponajprije nastavlja na prijašnja istraživanja socijalne i ekonomske historije Blocha i L. Febvrea, ali i E. Labroussea; no naglasak istraživanja „druge“ generacije povjesničara oko časopisa *Annales* polako prelazi s pojedinaca na istraživanje skupina.⁸ Dominantan je pristup onaj strukturalističkih istraživanja ekonomskih i društvenih struktura, koristeći se pritom kvantitativnim metodama serijalne historije. Sve se to, zahvaljujući Braudelovu doprinosu, počinje promatrati u duljem trajanju, udaljavajući se od kratkotrajnih događaja, kako je zagovarao već Bloch, pokušavajući razlučiti različite razine povijesnog vremena. „Cikluse“ N. Kondratijeva i Labrousseovu metodu kvantitativnog propitivanja socijalne historije Braudel povezuje u „konjunkturu“ (ciklična kretanja) te zatim prelazi na strukture dugog trajanja.⁹ Razlika Braudelovih istraživanja u usporedbi s prijašnjim Analistima jest u tome što njegova istraživanja nisu samo ekonomska i socijalna nego on pokušava postići širi okvir, uključujući i geografska, demografska, kulturna, politička, religijska i druga istraživanja – pokušavajući dosegnuti „totalnu historiju“ (*histoire totale*). Tako Labrousse i Braudel polako dolaze do novog shvaćanja vremena, gdje ono nije više linearno i fizičko, ni „statično“, nego se unutar povijesnog vremena razlikuju različiti ritmovi i razine, čime je ostavljen dubok trag u suvremenoj historiografiji. Kako bi pokazao mnogostrukost vremena, Braudel vremenske predodžbe promatra na trima razinama – *longue durée* (dugoročni), *conjuncture* (srednjoročni) *le temps court* ili *histoire événementielle* (kratkotrajni) događaji.¹⁰ Pojam kratkotrajnih događaja Braudel posuđuje i prerađuje od P. Lacombea

7 Koselleck, „Glühende Lava, zur Erinnerung geronnen: Vielerlei Abschied vom Krieg: Erfahrungen, die nicht austauschbar sind“, 21-22.

8 Vidi: Burke, *The French Historical Revolution*. Usp. Gross, *Suvremena historiografija*.

9 Vidi: Braudel, *On History*, 30.

10 Pri analizi Fernanda Braudela i njegove koncepcije vremena rabit će se terminologija kako je upotrebljava Cheng-Chung Lai – vremenske su predodžbe prema njemu: *histoire événementielle* (događajna povijest) ili *le temps court* (kratki događaji), *conjuncture* (konjunktura) i *longue durée* (dugo trajanje), a prostorna je predodžba *économie-monde* (ekonomija-svijet). Valja napomenuti da se Braudelove vremenske predodžbe u hrvatskim prijevodima donose na nekoliko načina, iz čega je vidljivo da ne postoji ustaljeno terminološko pravilo. Stoga će se rabiti ili francuski izvorni termini ili prijevodi koji se smatraju ipak više ustaljenima u literaturi: *longue durée* – „proces dugog trajanja“ ili „dugo trajanje“, dugoročni događaji; *conjuncture* – „konjunktura“, srednjoročni događaji; *le temps court* ili *histoire événementielle* – „događajna povijest“, kratki događaji, kratkoročni događaji. Braudelova prostorna predodžba *économie-monde* u hrvatskom se prevodi na nekoliko načina (ekonomija-svijet ili ekonomijasvijet), iz čega je također vidljivo da ne postoji ustaljeno terminološko pravilo. Stoga će u ovom radu biti iskorišten ili francuski izvornik – *économie-monde* ili hrvatski prijevod „ekonomija-svijet“.

i F. Simianda koji su o tome pisali na početku 20. stoljeća. Pritom misli na „epizodnu historiju“, na kratke vremenske epizode koje su predmet proučavanja.¹¹ Za njega je karakteristično spajanje vremena i prostora u vlastitim povijesnim istraživanjima, stoga uvodi i prostornu predodžbu *économie-monde*, dok bi se sve te predodžbe zajedno spajale u *histoire totale* koju bi više trebalo promatrati kao metodu povijesnog istraživanja, a manje kao vrstu povijesne predodžbe.¹² Sve to Braudel opsežno razrađuje u trima kapitalnim djelima – *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*,¹³ *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*¹⁴ te nedovršenom djelu *Identitet Francuske*.¹⁵ Takva koncepcija o postojanju različitih povijesnih vremena zapravo je bila odgovor na okolnosti i događaje izazvane ratom, usredotočene na kratka, svakodnevna događanja na bojištu koje je bilo sve teže pratiti; dok je Braudel provodio vrijeme u zarobljeništvu, činilo mu se kao da je u nekoj drugoj, „usporenoj“ brzini, tek se udaljavanjem od „kratkog, frenetičkog i svakidašnjeg vremena“ moglo pristupiti sagledavanju vremena iz „jednog manje kratkog“ te zatim „jednog mnogo duljeg vremena“. ¹⁶ U članku „Historija i društvene nauke. Dugo trajanje“, objavljenom 1958.,¹⁷ pristupio je analizi vremenitosti i pojma dugog trajanja. Cilj članka bio je programatski tekst koji bi pod vodstvom povijesti povezoao društvene znanosti i ponudio istraživačke mogućnosti. Pritom je želio što preciznije i detaljnije razjasniti mnogostrukost vremena i važnost procesa dugog trajanja ne samo za povijesnu nego upravo i za sve društvene znanosti. S obzirom na to da u fokusu tradicionalne historiografije, one koju sljedbenici časopisa *Annales* od samih početaka kritiziraju, stoji „događajna povijest“ – kratki događaji najčešće vezani za političku historiju ili pojedine istaknute osobe, Braudel joj želi suprotstaviti ekonomsku i socijalnu historiju u čijem su središtu istraživanja cikličke oscilacije te „historija trajnijeg daha.“¹⁸

Ipak, on ne izostavlja potpuno događajnu povijest i ne smatra kratke događaje nevažnima, nego mu je cilj pokazati postojanje nekih dubljih i duljih povijesnih procesa unutar kojih se oni uklapaju i unutar kojih se zatim mogu tumačiti kako bi dobili

Braudelov termin *histoire totale* u hrvatskom se prevodi kao „totalna historija“ te će se u ovom radu upotrijebiti ili francuski izvornik ili hrvatski prijevod. Lai, „Preispitivanje Braudelovih predodžaba i metodologije“, 84.-104. Vidi također: Gross, *Suvremena historiografija*, 241-243.

11 Wallerstein, *Unthinking Social Science*, 136.

12 Lai, „Preispitivanje Braudelovih predodžaba“, 84, 95.

13 U ovom radu upotrijebljen je hrvatski prijevod: Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, 2 sveska.

14 Radi se o: *Civilisation matérielle, Économie et Capitalisme, XVIe-XVIIIe siècle*. U ovom radu upotrijebljen je hrvatski prijevod: Braudel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća*, 3 sveska.

15 Misli se na *L'Identité de la France [Identitet Francuske]*. U ovom radu iskorišten je engleski prijevod: Braudel, *The Identity of France*, 2 sveska.

16 Rojas, „Braudelov *longue durée* u zrcalu“, 73.

17 U ovom radu iskorišten je prijevod: Braudel, „Historija i društvene nauke“, 99-122. Usp. Wallerstein, *Unthinking Social Science*, 136-137.

18 Braudel, „Historija i društvene nauke“, 101.

smisao. Riječ *događaj* tumači kao nešto eksplozivno, nešto što „ne traje dugo, jedva dok se vidi njegov plamen.“¹⁹ Kratko je vrijeme ono koje je varljivo baš zbog svoje impulzivnosti i nepredvidljivosti. Prema tome, kratko je vrijeme, za njega, vrijeme novinara i kroničara, ali valja istaknuti kako ono ne mora nužno biti političko, nego i ekonomsko i socijalno; za njega politička povijest nije nužno i događajna povijest.²⁰ Braudel želi dodatno objasniti takvo shvaćanje jer, prema njegovu mišljenju, prekid s tradicionalnom historijom nije prekid s istraživanjem kratkog vremena, nego se samo težište istraživanja prebacuje s političke na ekonomsku i socijalnu historiju, koje nužno zahtijevaju i drukčije metode istraživanja. Stoga do izražaja dolaze kvantitativne metode, većinom posuđene iz ekonomije i sličnih znanosti.²¹

Za Braudela, uz događajnu historiju, postoje „društvene konjunktore“, dulji ciklički ciklusi koji mogu trajati i do pola stoljeća te služe kao određeni most prema procesima dugog trajanja za koje veže i pojam *struktura*. Preuzimajući i koristeći se pojmovima iz ekonomije, poput „stoljetna tendencija“ te „strukture“, pokušava opisati dulje procese upotrijebljene pri stvaranju historije dugog trajanja.²² Ipak, napominje da je teško spoznati historiju dugog trajanja unutar ekonomske historije jer se unutar nje promjene ipak događaju ciklički, imaju određenu koherentnost, što je, kako tvrdi, i sam uočio pri istraživanju kapitalizma. Kritizira one povjesničare koji ne mogu prihvatiti usporenost vremena, nekada čak i „na granici pokretnog“, misleći pritom na klimatske i geografske promjene. Radi jasnijeg razumijevanja društvene stvarnosti uvodi i pojam „model“, smatrajući ga sredstvom za razumijevanje neke strukture, te se – uspoređivanjem te strukture sa sadašnjosti i vraćanjem iste u prošlost – može doći do razumijevanja društvene strukture. Ti modeli i matematička istraživanja istih, prema njegovu mišljenju, ne mogu biti monotona, nego bi trebalo sukobiti kratko i dugo trajanje, zbog čega postoje različiti povijesni ritmovi te preklapanja povijesnih struktura.²³

Braudel u članku s pojmom dugog trajanja povezuje razne primjere i pojmove te tvrdi kako je čovjek „zatvorenik klima, vegetacija, životinjskog svijeta, kultura [...] od kojih se ne može odvojiti bez opasnosti da sve poremeti“, pokušavajući upozoriti na važnost duljih procesa. Za samo dugo trajanje tvrdi da se „tako predstavlja kao neugodan, kompliciran, neobičan nosilac uloge“, ne dajući jasnu definiciju što pod time točno misli.²⁴ No, u predgovoru *Sredozemlja* Braudel tumači dugo trajanje kao „...jednu gotovo nepomičnu povijest, povijest čovjeka u njegovim odnosima s okolinom koja ga okružuje; jednu polaganu povijest koja teče, koja se transformira, sastavljenu često od upornih povrataka, ciklusa koji se bez prestanka ponavljaju. Nisam želio zanemariti tu povijest, gotovo izvan vremena...“²⁵ Uvijek napominje važnost klimatskih promjena pri

19 *Isto*, 101.

20 *Isto*, 101-102.

21 *Isto*, 102.

22 *Isto*, 104.

23 *Isto*, 105-106; 116-117.

24 *Isto*, 104-106.

25 Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, sv. 1, 17.

promatranju dugog trajanja; mnogo je lakše klimu povezivao s geografskim promjenama, potpuno vjerujući u teoriju mlaznih struja. Dok je u *Sredozemlju* dugim trajanjem označio klimatske i geografske promjene, kao gotovo nepokretna vremena, u *Materijalnoj civilizaciji* taj pojam označava razdoblje od nekoliko stoljeća (od 15. do 18. st.) koja bismo prije mogli protumačiti kao konjunktura.²⁶

Iako nije nužno povezano s vremenskom koncepcijom, potrebno je razjasniti i Braudelovu prostornu predodžbu radi razumijevanja suodnosa vremenskih predodžbi s prostornima u njegovim djelima. *Économie-monde* (*ekonomija-svijet*) jest Braudelova prostorna predodžba kojom on uz dotadašnje mišljenje, kako su za shvaćanje prošlosti važni politika i kultura, dodaje novu točku, a to je gospodarski svijet, ekonomija.²⁷ Taj je pojam vjerojatno posudio od njemačkih geografa/povjesničara, na koje se često referirao: „neočekivan i ne baš podoban izraz u francuskome jeziku, koji sam u nedostatku boljega i ne baš odveć logično skovao, kako bih preveo posebnu uporabu njemačke riječi *Weltwirtschaft*.“²⁸ Ali on razlikuje dvije kategorije – *économie-monde* kao mrežu gospodarskih razmjena te *économie-mondiale* kao svjetsko gospodarstvo. Braudel je u *Sredozemlju* želio napraviti ekonomski model (svojevrsan ekonomski mikro-svijet) koji bi se onda mogao primijeniti u bilo kojem razdoblju i na bilo koje gospodarstvo, no nedostaju mu glavne značajke i pravila *économie-monde* kako bi to bilo izvedivo. Ipak, u *Materijalnoj civilizaciji* taj je pojam bolje razrađen, pokušavajući dati i određena pravila i primjere iz povijesti, ali ta bi se pravila, kao i u slučaju vremenske predodžbe, prije mogla smatrati smjernicama negoli bilo kakvim zakonitostima.²⁹

Sve spomenute predodžbe, prema Braudelu, zajedno tvore totalnu historiju, čime zapravo povijest razmatra unutar vremena i prostora, unutar „ukupnosti“. ³⁰ Za totalnu su historiju najvažniji čimbenici interdisciplinarnost – za koju se uvijek zauzimao, multiperspektivnost – povijest je potrebno promatrati iz različitih perspektiva te je potrebno povezati vremenske dimenzije s prostornom.³¹ To je Braudel želio istaknuti i u članku iz 1958. koji počinje konstatacijom: „Postoji opća kriza nauka o čovjeku [jer su, op.a.] preopterećene vlastitim napretkom.“³² Smatra da se društvene znanosti međusobno nadmeću, kako se raspravlja kome koja područja istraživanja pripadaju, kako se govori gdje je granica koje od njih te da svaka želi za sebe „obuhvatiti društveno u njegovoj cjelini u njegovu *totalitetu*“. ³³ Mnogi stručnjaci i kritičari u tome se nisu slagali

26 Lai, „Preispitivanje Braudelovih predodžaba“, 87-88; Braudel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam, sv. 1 – Strukture svakidašnjice*, 11-13.

27 Lai, „Preispitivanje Braudelovih predodžaba“, 85.

28 *Isto*, 93.

29 *Isto*, 91-92.

30 *Isto*, 85.

31 *Isto*, 95.

32 Braudel, „Historija i društvene nauke“, 99.

33 Braudelovo zauzimanje za totalnu historiju također je vidljivo iz tvrdnje: „Za mene je historija zbir svih mogućih historija [...]. Po mome mišljenju jedina zabluda bila bi izabrati jednu od tih historija, isključivši ostale.“ *Isto*, 106.

s Braudelom, misleći da totalna historija nije moguća ili ostvariva. To je jednim dijelom i opravdano jer je potrebno imati razna znanja iz više struka – što se teško može postići ili očekivati.

Kao i kod mnogih drugih povjesničara, za Braudela su vrijeme i razdioba vremena temelj povijesne znanosti. Njegove rasprave u suštini trebaju potaknuti promjenu u tumačenju i formuliranju povijesnog vremena, no on ta saznanja želi prenijeti i na druge društvene znanosti.³⁴ Iako povijesna znanost često preuzima od srodnih znanosti, Braudel smatra da i povijest – kao jedna od najstarijih – ima što ponuditi, a to je baš spoznaja o pluralizmu društvenog vremena te „iznimna vrijednost dugog vremena“.³⁵ Kako i sam navodi, članak o dugom trajanju upućen je kolegama stručnjacima iz drugih društvenih disciplina kako bi ih se potaknulo na razmišljanje da i oni pokušaju nešto uzeti i preuzeti od povijesne znanosti. Kritizira one društvene znanosti, poput empiričke sociologije, koje zaziru od povijesnih istraživanja usredotočujući se na kratkotrajne događaje i istraživanje živoga te one „nauke o komunikaciji“ koje se koriste „matematičkim formulacijama kvazi izvanvremenskih struktura“ baš zbog činjenice što teško prihvaćaju istraživanja duljih procesa.³⁶ No, kako tvrdi Braudel, iako neke znanosti pokušavaju, nijedna društvena znanost ne može izbjeći povijesnom vremenu s obzirom na to da je sadašnjost nužno povezana s tumačenjem prošlosti. To dodatno ističe citirajući Febvrea: „...historija, nauka prošlosti, nauka sadašnjosti.“³⁷ Želi dovesti u međudnos povijest i sociologiju, nastojeći tako pokazati da je baš vrijeme dugog trajanja ono što može povezati i služiti svim društvenim znanostima, iako će sociolozi socijalno vrijeme smatrati zasebnom dimenzijom, koju se mnogo prije i lakše može promatrati i sinkronijski i dijakronijski nego povijesno vrijeme.³⁸ Upravo je 50-ih godina prošlog stoljeća, nakon Drugoga svjetskog rata, u Francuskoj (i drugdje) preispitivana uloga historijske znanosti i društvenih znanosti uopće. Braudel je itekako svjestan da njegova koncepcija historije, dapače sve društvene znanosti, može lako biti dovedena u pitanje propita li se njezina društvena korisnost i povezanost sa sadašnjošću ili problemima sadašnjosti.

Međutim, u svojim „spisima o povijesti“, koji se mogu shvatiti kao konceptualno i metodološko preispitivanje vlastita rada, Braudel je ponudio i nešto drukčije shvaćanje. Prema tom objašnjenju, dugo trajanje razumije se u „ključu“: prvi, uvodni tzv. je „sekularna varijacija“ odnosno „sekularna tendencija“, izvodeći je iz ekonomskih dugoročnih vremenskih varijacija, ali ne ulazeći u dubinu. Drugi, daleko korisniji – strukture:

...ta riječ dominira probleme dugog trajanja. Pod strukturom promatrači društvenih pitanja misle na organizaciju, koherentnu i prilično ustaljenu seriju odnosa između

34 *Isto*, 106.

35 *Isto*, 100.

36 *Isto*, 107.

37 *Isto*, 110.

38 *Isto*, 120-122. Usp. Maillard, „Die Zeiten des Historikers und die Zeiten des Soziologen. Der Streit zwischen Braudel und Gurvitch – wiederbetrachtet“.

stvarnosti i društvenih masa. Za povjesničare, struktura je, dakako, konstrukt, arhitektura, ali prije svega ona je stvarnost koju vrijeme upotrebljava i zloupotrebljava unutar dugih razdoblja.³⁹

Analiza glavnih Braudelovih konceptata

Nakon ocrtavanja ključnih Braudelovih predodžbi, postavlja se pitanje: kako su one stvarno predstavljene i vidljive u njegovim djelima? Kao poticaj na razmišljanje počet ćemo s tvrdnjom koju iznosi Cheng-Chung Lai u članku o Braudelovoj metodologiji, smatrajući: „*Sredozemlje* [je] prikazalo njegove [Braudelove, op.a.] ključne predodžbe gotovo savršeno, *Kapitalizam* je bio manje uspješnim, a ‘Francuska’ je razočarala.“⁴⁰ Stoga će u idućem poglavlju biti riječi o glavnim idejama Braudelovih djela te će se njihovom analizom pokušati ispitati koliko je ta Laijeva tvrdnja točna.

Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.

Braudel u djelu *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* prikazuje Sredozemlje kao cjelinu opisujući razvijena društva Zapada, zatim Balkan te osmanske i arapske teritorije. U središtu djela jest suodnos vremena i prostora Sredozemlja u 16. stoljeću u kojem se ono dotiče raznih susjednih područja Europe i Atlantika, točnije naglasak je na „dugom“ 16. stoljeću s određenim epizodama iz srednjeg vijeka te 17. i 18. stoljeća. Što čini Sredozemlje za Braudela? U samom predgovoru Braudel nas upoznaje sa svojom koncepcijom:

Netko će pomisliti da bi mi koji jednostavniji primjer od Sredozemlja nedvojbeno pružio bolje mogućnosti da naznačim te veze povijesti i prostora, tim prije što je prema ljudskim mjerilima Unutrašnje more 16. st. bilo veće nego što je danas [...]. Sredozemlje nije *jedno* more, to je ‘skup morâ, morâ nakrcanih otocima, ispresijecanih poluotocima, okruženih razvedenom obalom. Njegov je život pomiješan sa zemljom, njegova je poezija uglavnom rustična, njegovi su mornari istodobno i seljaci; ono je more maslinika i vinograda kao i uskih čamaca na vesla ili trbušastih brodova trgovaca, njegova se povijest ne može više odijeliti od zemaljskog svijeta koji ga okružuje.“⁴¹

Kao što možemo vidjeti iz navoda, Braudel Sredozemlje vidi kao jednu složenu cjelinu (mikrokozmos) u kojoj se spajaju vrijeme i prostor, zemlja i more, zbog čega ju je teško sagledavati samo proučavanjem dijelova jer se tako gubi šira slika. Radove koji i dalje u središtu pozornosti imaju samo neke segmente, i sam Braudel sagledava kritički tvrdeći: „Previše tih studija govori zastarjelim jezikom [...]. Ono što njih zanima nije golemo more, već onaj maleni kvadratić iz njegova mozaika, ne njegov uzburkani život, nego

39 Braudel, *On History*, 30-33.

40 Lai, „Preispitivanje Braudelovih predodžaba“, 84.

41 Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, sv. 1, 14.

djela vladara i bogataša. Prašina sa sitnih vijesti neusporedivih s moćnom i polaganom poviješću koja nas zaokuplja.⁴² Pritom misli na radove tradicionalne historiografije, usredotočene na događajnu i političku historiju. Iz iznesenih ulomaka Braudelova djela vidljiv je također njegov specifični, gotovo pjesnički stil pisanja o kojem mnogi povjesničari govore te koji navodi čitatelja na daljnje čitanje *Sredozemlja*.

To je prvo djelo u kojem uvodi svoju vremensku koncepciju pa već na početku napominje kako je knjiga podijeljena na tri dijela, jednako kao što dijeli i vrijeme na tri kategorije. Prvo je vrijeme nepokretno (*le temps quasi immobile*), najdulje odnosno dugo trajanje i ono obilježava suodnos čovjeka i okoliša. Braudelovim riječima:

Prvi dio obrađuje jednu gotovo nepomičnu povijest, povijest čovjeka u njegovim odnosima s okolinom koja ga okružuje; jednu polaganu povijest koja teče, koja se transformira, sastavljenu često od upornih povrataka, ciklusa koji se bez prestanka ponavljaju. Nisam želio zanemariti tu povijest, gotovo izvan vremena niti se zadovoljiti s onim tradicionalnim geografskim uvodima u povijest.⁴³

To vrijeme nije statično, ono je ujedno vrijeme ciklusa koji se ponavljaju poput godišnjih doba, koji su djelomično predvidljivi. Drugu kategoriju čine političke, ekonomske i društvene strukture koje su kraćeg, odnosno srednjeg trajanja – konjunktura. Za njih Braudel tvrdi:

Ispod te nepomične povijesti razlikujemo jednu povijest usporenog ritma: gotovo bismo rekli, kad izraz ne bi odstupao od svoga punog značenja, jednu socijalnu povijest, povijest grupa i grupica. Kako ti dubinski valovi podižu sveukupnost sredozemnog života, eto što sam se pitao u drugom dijelu svoje knjige, proučavajući redom ekonomije, države, društva, civilizacije [...] pokazati kako sve te sile iz dubine djeluju na složenom području rata.⁴⁴

Kako i sam tvrdi, tu istražuje države, društva i civilizacije, unutar tih kraćih, ali i dalje duljih vremenskih okvira, gdje zapravo „valovima“ simbolički opisuje i naziva „konjunktura“. Posljednji dio knjige, a ujedno i posljednja vremenska kategorija jest događajna historija – vrijeme političkih i ratnih zbivanja. Taj dio Braudel opisuje kao onaj koji, „... naposljetku, obrađuje tradicionalnu povijest, povijest po mjeri ne čovjeka nego jedinke, događajnu povijest Paula Lacombea i François Simianda: površinsko djelovanje valova koji podižu plime svojim moćnim kretanjem. Povijest kratkih, brzih, nervoznih oscilacija.“⁴⁵ No, iako tvrdi da je ona „najstrasnija, najbogatija“, ipak upozorava kako se u takvu „još usijanu povijest“ ne smijemo pouzdati baš iz tih razloga, jer je obilježavaju impulzivnost i kratkotrajnost te ju nije moguće jasno razumjeti u trenutku kad se događa. Iz toga je vidljivo kako Braudel smatra da vrijeme treba promatrati na trima razinama – da je potrebno razlučiti geografsko vrijeme, društveno vrijeme i individualno

42 *Isto*, 15.

43 *Isto*, 17.

44 *Isto*, 17-18.

45 *Isto*, 18.

vrijeme kako bi se temi moglo pristupiti multiperspektivno.⁴⁶ Treba istaknuti da je Braudel, želeći svoje strukture unutar kojih su ciklusi (konjunktura) razlikovati od Lévi-Straussova pojma i poimanja struktura, uveo i četvrtu razinu: skoro nepokretno, dugo dugo trajanje, vrijeme – koje „ako postoji“ jest „vrijeme kadulja“ (misli se na brzinu promjena), u koje uključuje Straussove strukture.⁴⁷

Nakon uvida u Braudelovu koncepciju vremena, kako je postavlja na samom početku djela, potrebno je analizirati na koji je način ona vidljiva u trima dijelovima *Sredozemlja*. U prvom dijelu, *Udio sredine*, Braudel istražuje društva i kulture u planinama, ravninama, na moru, obali, poluotocima i otocima, ali i u pustinji. Ti prostori i njihova društva fizički se, ekonomski i kulturno razlikuju, neki žive od zemlje i lova, a neki od pomorstva i ribolova. Također treba razlikovati svijet na Zapadu, pod španjolskom vlašću, te Istok, kojim vladaju Osmanlije, što najviše dolazi do izražaja pri sukobu spomenutih kultura – u ratovima, ali i suradnji, pri trgovini. Unatoč različitostima, Sredozemlje, prema Braudelu, ostaje fizički, društveno i ekonomski jedinstvena cjelina, pa tako tvrdi da je Sredozemlje „prije ‘skup mora’ nego cjelovita morska masa“.⁴⁸ Sam Braudel prvi dio knjige dijeli na tri poglavlja koja

...govore o raznolikosti mora i šire njegov prostor u daljine. Može li se, pod tim uvjetima, govoriti o fizičkom jedinstvu mora (4. poglavlje, *Klima*) – ili o ljudskom i nužno povijesnom jedinstvu (5. poglavlje, *Putovi i gradovi*)? To su etape jednog dugog uvoda koji ima nakanu nacrtati lica i lice Sredozemlja kako bi se svladala i bolje shvatila, i koliko je moguće, njegova raznobojna sudbina.⁴⁹

Uspoređujući Braudellov opis procesa dugog trajanja u samom Predgovoru te zatim analizirajući poglavlja u kojima se razrađuje, može se zaključiti da Braudel ne daje točnu definiciju što je za njega *longue durée*, on to naziva „skoro nepokretnom povijesti“, duljim razdobljima često zalazeći u vrijeme prije 16. stoljeća i nakon njega. Kritizirajući tradicionalnu geografiju, želi kazati da to nije samo geografski pregled ravnica, planina, obala i pustinje nego neka vrsta međuodnosa vremena i prostora. Sagledavajući sve to, dalo bi se zaključiti da pod dugim trajanjem Braudel u *Sredozemlju* ponajprije smatra geografske odrednice, klimu, dodatnu analizu gradova i putova, sve kako bi se objasnila poveznica fizičkih odrednica nekog prostora s prometnim i trgovačkim. No, dugo trajanje za Braudela označava i „dugo“ 16. stoljeće unutar kojeg promatra sve navedene čimbenike Sredozemlja. Odnos prostora i vremena jedna je od ključnih komponenti u shvaćanju njegove koncepcije. Kao „gospodar historijske geografije“,⁵⁰ Braudel razumije da se promjene događaju i izvan očitih političkih ili društvenih okvira; primjećuje ekološke promjene fizičkog okoliša, čimbenike tog okoliša u određenom povijesnom razdoblju (npr. odnos grada i šireg zaleđa) te ljudsku komponentu kao izvanjski poticaj

46 *Isto*.

47 Braudel, „Historija i društvene nauke“, 116; Wallerstein, *Unthinking Social Science*, 137.

48 Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, sv. 1, 14.

49 *Isto*, 25.

50 Chaunu, „L’histoire géographique“, 67-78, cit. prema: Baker, *Geography and History*, 22.

promjena okoliša. Njegov odnos prema prostoru, kombiniran sa shvaćanjem različitih vremenskih razina, čini zapravo njegovu „geohistoriju“.⁵¹

Drugi dio, *Zajedničke sudbine i sveukupna kretanja*, u središte pozornosti stavlja kretanja konjunktura – ekonomska kretanja, gospodarske sustave, suodnos ekonomije, države i društva – te kako one utječu na ratove i koju ulogu imaju u njima. Ti procesi ostaju dugo konstantni, teško ih se može primijetiti, a odlikuje ih ciklično gibanje različite duljine i trajanja. Braudel to opisuje na ovaj način:

Ovom knjigom kanimo obuhvatiti povijest individualiziranijeg ritma više nego dugo trajanje: povijest skupina, zajedničkih sudbina i sveukupnih kretanja. Naime, *društvenu povijest* u kojoj sve polazi od čovjeka, od ljudi, a ne od „stvari“ [...]. Ona se zanima za društvene strukture, dakle, za mehanizme koji se sporo troše [...], miješa ono što se u našem žargonu zove *struktura* i *konjunktura*, nepokretno i pokretno, sporost i preveliku brzinu.⁵²

Iz njegova je navoda vidljivo da se u drugom dijelu bavi srednjoročnim događajima ističući kako „ne postoji *jedna* konjunktura, nego *više* konjunktura“⁵³ postoje ekonomske i neekonomske te ih pokušava definirati suprotstavljajući im strukture (poput dugog trajanja) koje su nepomične, dok bi konjunktura trebale biti pokretljive i mjerljive u kraćem vremenskom okviru.⁵⁴ No, i u ovom slučaju treba napomenuti da nema jasne odrednice koliko koja konjunktura traje ni na koji se način ona kreće, samo se navodi da ih se povezuje s trgovinom, ekonomijom, državom i društvom; slična kritika nekoliko je puta iznesena i za *Materijalnu civilizaciju*.⁵⁵ Ipak, Braudel završno napominje da „Konjunktorno objašnjenje, čak iako se ponavlja na svojim različitim stupnjevima, ne može biti potpuno i neopozivno. Ono je, međutim, *jedno* od potrebnih objašnjenja i korisno ispunjenje obveze“⁵⁶ čime se djelomično i ogradio i opravdao ako bi neki dijelovi njegova shvaćanja bili pogrešni ili drukčiji od onoga što je u samom uvodu iznio.

Treći dio, *Događaji, politika i ljudi*, obuhvaća kratke političke događaje – sporazume, ratove, vladare. Sam navodi: „Mnogo sam oklijevao da li da objavim ovaj treći dio u znaku događaja; on se nadovezuje na jednu otvoreno tradicionalnu povijest.“⁵⁷ No, napominje kako je za razumijevanje globalne historije potrebno i tu razinu promotriti, a ne se samo zadržavati na istraživanju struktura. Pri napomenama uz treći dio Braudel jasno ističe i upozorava da događajnu povijest ne smatra nevažnom, nego želi istaknuti kako je svaki odabir događaja koje se želi prikazati u istraživanju nužno selektivan, čime se postavlja pitanje ocrta li to onda „jednu valjanu povijest“. To je, prema njegovu mišljenju, moguće, „ali pod uvjetom da smo svjesni da je ta povijest

51 *Isto*, 21-22.

52 Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, sv. 1, 393.

53 Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, sv. 2, 259.

54 *Isto*, 265. Usp. Braudel, *On History*, 30-33.

55 Lai, „Preispitivanje Braudelovih predodžaba“, 90.

56 Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, sv. 2, 265. Usp. Braudel, *On History*, 29-30.

57 Braudel, *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.*, sv. 2, 271.

jedan izbor među samim događajima, i to barem iz dvostrukog razloga.⁵⁸ Braudel u vezi s događajnom povijesti zaključuje da ona nije nevažna, no ima malo, ako i imalo utjecaja na povijesna kretanja. Prema njemu, „uvijek na kraju prevladava dugo vrijeme. Vrijeme, poricatelj mnoštva događaja, svih onih koje ne može uvući u svoju vlastitu struju i koje nemilosrdno odbacuje, ograničava slobodu ljudi i udjel same slučajnosti“, zbog čega on sebe naziva *strukturalistom*.⁵⁹ Pritom Mirjana Gross upozorava da, unatoč jasnoj podjeli *Sredozemlja* na tri dijela, pri čemu Braudel svaki dio zasebno detaljno i opširno koncipira i dokazuje, ostaje otvorenim pitanje povezivanja svih tih vremena.⁶⁰

Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća

Braudelova *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća* počinje tumačenjem triju razina kojima će se u tim trima svescima baviti. Ponajprije se osvrće na ekonomiju tržišta, pod kojom podrazumijeva „...mehanizme proizvodnje i razmjene vezane za ruralne aktivnosti, dućane, radionice, trgovine, burze, banke, sajmove i, naravno, tržnice.“⁶¹ Braudel tu također napominje kako „nema jedne, nego više ekonomija“, a ona koju se radije istražuje jest „ekonomija tržišta.“⁶² Ta je razina u središtu, ona je prisilna struktura, a ispod i iznad nje ocrtavaju se još dvije razine. „Nižu“ razinu, koja se proteže ispod razina ekonomije i tržišta, naziva *materijalnim životom* ili *materijalnom civilizacijom* te ju tumači kao „...infra-ekonomiju, tu drugu, neformalnu polovicu ekonomske djelatnosti, onu samodovoljnosti, razmjene proizvoda ili jednostavno posluživanja za tezgom.“⁶³ „Višu“ razinu, koja se razvija iznad ekonomije tržišta, objašnjava kao „društvene hijerarhije“ koje su nejasne, složene; to je za Braudela područje kapitalizma.⁶⁴ Djelatnost kapitalizma želio je rasporediti u tri kategorije – svakodnevne tržišne djelatnosti, proizvodnja i razmjena unutar nacionalnog tržišta te trgovina na razini svjetskoga gospodarstva. Glavna Braudelova teza u *Materijalnoj civilizaciji* jest da su konkurencija i monopoli zapravo ključni činitelji kapitalizma, a ne samo tržište. Monopoli i jesu imali važnu ulogu jer su njima uvijek upravljali najjači i najmoćniji posjednici kapitala, a iz čega proizlazi da kapitalizam, sa svim svojim čimbenicima, jest proces dugog trajanja.⁶⁵

U uvodnim napomenama (osim u nekoliko kraćih komentara, ponajviše u predgovoru trećeg sveska) Braudel se više bavi koncepcijom samog djela jer mu je ponajprije cilj opisati koncept „ekonomija-svijet“ i objasniti pojam kapitalizma, što bi onda trebalo biti predstavljeno u duljem trajanju. U analizi svakog od svezaka pokušat će se istaknuti

58 *Isto*, 271.

59 *Isto*, 619.

60 Gross, „Brodelijanski svijet“, 257.

61 Braudel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam*, sv. 1 – *Strukture svakidašnjice*, 9.

62 *Isto*.

63 *Isto*, 10.

64 *Isto*; Burke, *The French Historical Revolution*, 45.

65 Braudel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam*, sv. 3 – *Vrijeme svijeta*, 723; Burke, *The French Historical Revolution*, 45. Usp. Braudel, *Afterthoughts on Material Civilization*.

one dijelove u kojima Braudel tumači ili barem daje naznake konceptualizacije vremenske raščlambe kroz *Materijalnu civilizaciju*. Prvi dio, *Strukture sadašnjice*, služi za dokazivanje dugog trajanja kroz kulture i ponašanja koja potječu još od prapovijesti. Njih Braudel opisuje: „Prva je [...] jedna vrst ‘vaganja svijeta’ [...] prepoznavanje granica mogućeg u svijetu predindustrije. Jedna je od tih granica golemo mjesto što ga tada zauzima ‘materijalni život’.“⁶⁶ A materijalni život je: „...obilježen rutinom.“⁶⁷ Braudel se tu ponajprije bavi prehranom, stanovanjem, oruđem, odijevanjem, tehnologijom, novcem i životom u gradu. Iako takav pristup nije bio potpuna novost u vrijeme kada Braudel objavljuje svoje knjige (prvi svezak izlazi 1967.),⁶⁸ pokušaj povezivanja različitih lociranih mikrorazina s procesima dugog trajanja jest novitet jer, kako tvrdi sam Braudel: „Od XV. do kraja XVIII. stoljeća te se granice nisu mnogo izmijenile.“⁶⁹ Zbog toga materijalnu civilizaciju treba promatrati i kao ekonomsku.⁷⁰ Takvo njegovo stajalište postavlja održivi okvir bavljenja poviješću svakidašnjice te materijalnom kulturom; pripadnici „treće generacije“ povjesničara oko časopisa *Annales* taj će okvir širiti ili sužavati (ovisno o perspektivi) istraživanjima mentaliteta i naposljetku otkrivanjem kulturne antropologije, seta drukčije postavljenih problema koji su u suštini povezani s Braudelovim izvornim razmišljanjem. Naime, Braudel upravo analizom svakodnevnoga materijalnog života do 18./19. stoljeća želi dokazati postojanje lokalnih mikrokozmosa koji nisu uvelike određeni kapitalizmom: tek tehnološke promjene u industrijskoj revoluciji to mijenjaju.⁷¹ Braudel, naime, smatra da je moguće spoznati polje predmoderne ekonomije, njezinu gustoću i složenost samo ako se istraže sve prije navedene komponente. Kako bi objasnio na koji način svakodnevni događaji mogu biti dijelom dugog trajanja, Braudel u uvodu ističe da svakidašnji događaj koji se ponavlja te s vremenom postaje općenit nakon nekog vremena postane „struktura“ koja zahvaća društvo u svim slojevima i ima određena obilježja.⁷² U samom zaključku prvog dijela ponovno daje ne toliko jasno objašnjenje što smatra dugim trajanjem: „Moju pažnju zadržali su baš ti sljedovi, ti ‘nizovi’, ta ‘duga trajanja’: oni ističu linije prolaznosti i horizonte svih onih minulih predjela. Unose u njih neki red, pretpostavljaju ravnoteže, pokazuju neprekidnost.“⁷³

Druga knjiga, *Igre razmjene* (prvi put objavljena 1979.), posvećena je sukobu ekonomije i kapitalizma kao višeg sustava. Braudel je smatrao važnim objasniti svaki od tih

66 Braudel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam, sv. 1 – Strukture svakidašnjice*, 12.

67 *Isto*, 15.

68 Određeni pristupi tim problemima mogu se naći kod mnogih autora s kraja 19. i početka 20. stoljeća, tako, primjerice, kod H. Pirennea, J. Huizinge i, dakako, osnivača *Annalesa*, Blocha i Febvrea. Uz to, Braudel se oslanja i na različite pristupe sociologa, arheologa, etnologa i drugih srodnih stručnjaka.

69 Braudel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam, sv. 1 – Strukture svakidašnjice*, 14.

70 *Isto*, 15.

71 Vidi: Harvey, *Spaces of Global Capitalism: A Theory of Uneven Geographical Development*, 79-80.

72 Braudel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam, sv. 1 – Strukture svakidašnjice*, 16.

73 *Isto*, 614.

pojmovna te njihovo preklapanje.⁷⁴ Za njega unutar trgovačkog svijeta postoji hijerarhija, na čijem je vrhu kapitalizam kao model. On tu hijerarhiju stoga želi pokazati i dokazati u poglavljima od jednostavnijih prema složenijima, što i objašnjava riječima:

Dakle, u prva sam dva poglavlja, *Instrumenti razmjene* i *Privreda prema tržištima*, nastojao opisati tržnice, torbarenje, dućane, sajmove, burze... [...] Iduća dva poglavlja: *Proizvodnja ili kapitalizam u gostima* i *Kapitalizam u svojoj kući* dotiču, na margini opticaja, raznovrsne probleme proizvodnje...⁷⁵

Tu se također dotiče kapitalizma te ga pojmovno približe opisuje, dok: „Posljednje i doista najnužnije poglavlje, *Društvo ili 'skup skupova'*, pokušava smjestiti ekonomiju i kapitalizam u opći okvir društvenog realiteta...“⁷⁶ Taj svezak jednim dijelom na sličan način pristupa ekonomskim čimbenicima razvoja od 15. do 18. stoljeća na koji su oni obrađeni i u *Sredozemlju* te bismo mogli zaključiti kako je u *Materijalnoj civilizaciji* stavljen veći naglasak na konjunkturu, posebice kako bi u trećem svesku mogao obraditi pitanje postojanja više različitih konjunktura.

U trećoj knjizi, *Vrijeme svijeta* (prvi put objavljena 1979.), Braudel nastoji obuhvatiti globalnu historiju u ekonomskim okvirima, a posebno ističe važnost istraživanja svjetske, a ne samo europske ekonomije, smatrajući da je upravo to ispravan smjer istraživanja.⁷⁷ Na početku objašnjava pojam „ekonomija-svijet“ te njegove glavne odrednice. Radi međudnosa vremena i prostora dotiče se i vremenske podjele, postojanja više različitih vremena, na što i sam naslov upućuje. Braudel ovako tumači postojanje više vremena:

Od ekonomista su [povjesničari op.a.] nadasve naučili da se vrijeme dijeli na različita razdoblja i da ga tako krotimo. [...] Ima razdoblja dugog ili veoma dugog trajanja, ima sporih i manje sporih stjecaja prilika, ima brzih skretanja, od kojih su neka časovita, a baš ona najkraća često se najlakše otkrivaju.⁷⁸

Nakon prvih dvaju svezaka, u trećem se osvrće i tumači vrijeme i vremensku podjelu u poglavlju *Podjele prostora i vremena*. Navodi da se ponovno odlučio za dugo trajanje, a zatim to zajedno s pojmom „ekonomija-svijet“ u sljedećim poglavljima želi i dokazati.⁷⁹ Braudel tvrdi:

...podijelio sam *vrijeme svijeta* na duga razdoblja koja iznad svega vode računa o susljednim europskim iskustvima. Dva poglavlja (drugo: Venecija, i treće: Amsterdam) govore o *starim ekonomijama urbane dominacije*. Poglavlje IV., koje nosi naslov *Nacionalna tržišta*, bavi se procvatom nacionalnih ekonomija u XVIII. stoljeću, i to, prije svega, u Francuskoj i u Engleskoj. Poglavlje V. – *Svijet za Evropu ili protiv nje* –

⁷⁴ Isto, 12.

⁷⁵ Braudel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam*, sv.2 – *Igra razmjene*, 11.

⁷⁶ Isto, 11.

⁷⁷ Braudel, *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam*, sv. 3 – *Vrijeme svijeta*, 11.

⁷⁸ Isto, 10.

⁷⁹ Isto, 12-13.

putuje oko zemlje u razdoblju koje nazivamo stoljećem prosvjetiteljstva. Poglavlje VI, *Industrijska revolucija i rast*, koje je moralo biti posljednje, izučava onaj golemi raskol na početku svijeta u kojem još i danas živimo.⁸⁰

To tumačenje može se objasniti kao pokušaj dokazivanja procesa dugog trajanja u trajanju od tri stoljeća, gdje se istodobno stare urbane ekonomije isprepleću s nacionalnim – ekonomijama u nastanku, do pojave noviteta u vremenu prosvjetiteljstva te osobito nakon industrijske revolucije. No, ponovno iz svega navedenog ostaje pitanje što točno on smatra dugim trajanjem, posebice jer se u poglavlju *Ekonomija – svijet prema vremenskim podjelama* većinom bavi raznim vrstama konjunktura. I na tome mjestu konjunkturu promatra kao društvena kretanja i navodi da postoje razne vrste konjunktura, a najčešće misli pritom na one ekonomske, na cikluse koji se kreću od tri pa do nekih koji traju i 12, 20 ili čak 50 godina.⁸¹ Braudel se ovdje posebno bavi „stoljetnim trendom“, kako on naziva najdulje konjunkturu u trajanju od jednog stoljeća te za njih tvrdi da su najmanje istražene i najteže shvatljive, što je vidljivo i iz njegovih analiza koje sežu sve do 20. stoljeća jer to djelo piše u vrijeme naftne i ekonomske krize koja je pogodila svijet.⁸²

Braudel u drugom djelu u tri sveska *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća* detaljno razvija prostornu predodžbu *économie-monde*, no s vremenskom raščlambom postoje vidljivi problemi jer, za razliku od *Sredozemlja*, ne uspijeva uvesti jasnu podjelu kapitalizma na tri vremenske predodžbe. Također, kapitalizam više pripada domeni ekonomije pa je upitno koliko se može govoriti o procesu dugog trajanja kakvim ga je opisao u *Sredozemlju*, a i on sam više se bavi stoljetnom konjunkturuom kao ekonomskom konjunkturuom.

Identitet Francuske

U djelu *Identitet Francuske*, koje izlazi posmrtno i nedovršeno 1986. godine te se stoga mora uzimati s oprezom, Braudel, suprotno dotadašnjim radovima, usmjerava pozornost na nacionalnu državu – Francusku – od prapovijesti do modernih vremena. Prvobitno je namjeravao napisati četiri sveska, koji bi prikazivali Francusku u dugom trajanju, podijeljena i prema temama: 1. Prostor i povijest („u znaku geografije“), 2. Ljudi i stvari (demografija i politička ekonomija), 3. Država, kultura i društvo (na temelju rezultata politologije, kulturologije i sociologije), 4. Francuska izvan Francuske. Knjige nije ipak uspio dovršiti te su samo prva dva sveska objavljena nakon njegove smrti.⁸³ Ti su svesci drukčijeg karaktera od djela tadašnjih povjesničara, a osobito treće generacije povjesničara oko *Annalesa*. Zbog činjenice da je knjiga nedovršena i izašla postumno, teško je reći koliko bi Braudel, sudeći prema prijašnjim praksama rada, pripremao

⁸⁰ *Isto*, 13.

⁸¹ *Isto*, 75-77.

⁸² *Isto*, 81-83.

⁸³ Gross, „Braudelov svijet“, 260.

rukopis i razvijao materijal: sasvim sigurno bio je i sam svjestan da je vremena manje s obzirom na to da je knjigu pripremao u podmakloj dobi, a na njega je utjecao i veliki politički lom u Francuskoj 80-ih godina prošlog stoljeća dolaskom François Mitterranda (francuski predsjednik 1981. – 1995.), kako neki povjesničari upozoravaju.⁸⁴ No, u suštini Braudelov se pristup vraća korijenima *Annales*, vraća se na Febvrea, ali i Blocha, utoliko što francusku povijest shvaća neraskidivo povezanom s europskom i što želi promatrati urbane i ruralne strukture u svojim preklapanjima i suprotnostima. To je vjerojatno i razlog zašto Braudel više pozornosti pridaje događajnoj povijesti iz perspektive političkih zbivanja. U prvoj knjizi obrađuje odnose prostora i vremena – podjelu na pokrajine, pojavu francuskoga nacionalnog jedinstva, raspoređenost i strukturu naselja. Želi pokazati da specifičnost sustava naselja čini jedinstvo Francuske. Drugi dio čine politika, ekonomija i demografija Francuske. Cilj mu je pokazati kako je vrhunac te zemlje razdoblje od 10. do 15. stoljeća i u političkom, ekonomskom, društvenom i kulturnom smislu, nakon čega se ekonomsko središte premješta na Sredozemlje, a Francuska ostaje izdvojena jer su je mimoišli glavni trgovački putovi. Bavio se i ruralnom ekonomijom te je želio dokazati da se kapitalizam uvijek javljao u višim slojevima društva, a ruralne strukture promatra tijekom povijesti uglavnom kao nepomične. Stoga lako zalazi u usporedbe trenutačne, njemu prezentne ruralne Francuske i sustava starog nekoliko stoljeća.⁸⁵

U *L'Identité de la France* veći je naglasak na događajnoj povijesti, a manje na dugom trajanju – iako je prvobitna njegova intencija bila istražiti Francusku u dugom trajanju. Na samom početku knjige piše:

...dugo trajanje (prvo i prije svega), heksagon, Europa, svijet – to su razine prostora i vremena kojima ću se baviti. Uzimajući te razine od početka omogućuje prikazati osnovne usporedbe kroz vrijeme i prostor, sprovesti *eksperimente*, kako ih možemo nazvati, ali eksperimenti provedeni prema predumišljenoj svrsi, eksperimente koje mogu mijenjati kako želim, tako da variram u temeljnim elementima. Iako Francuska – iz retrospektivne perspektive – počinje imati oblik eksperimentalnog laboratorija za 'međuprostorne i međutemporalne' poredbes, s kojima se ponovno pronalazimo u položaju da promatramo kontinuitete, trendove (neću reći *zakovitosti*), recepcije koje tu povijest-u-dubini pretvaraju u retrospektivnu sociologiju, koja je doista neophodna za društvene znanosti u cijelosti.⁸⁶

Braudel oživljava Blochovu komparativnu historiju riječima:

No postoji samo jedan način da se pokuša takvo povezivanje [povijesti i sociologije, op.a.]: pisanjem *komparativne historije*, povijesti koja želi usporediti *slično sa sličnim* – što je uvjet svih društvenih znanosti, ako ćemo biti iskreni. Tako sam u sljedećim poglavljima nastojao sagledati čitavu povijest Francuske u svjetlu raznih društvenih znanosti.⁸⁷

84 Ungar, „Introduction: Questioning Identity“, 5-6.

85 Gross, „Brodelijanski svijet“, 249; Burke, *The French Historical Revolution*, 52-53.

86 Fernand Braudel, *The Identity of France*, sv. 1, 21.

87 *Isto*, 21.

Na taj način Braudel pokušava smjestiti jednu državu unutar dugog trajanja, primjenjujući ga u mnogo apstraktnijoj kategoriji nego do tada. No, najveći problem u djelu stvara pitanje *économie-monde*. Teško je bilo prikazati Francusku kao *économie-monde* s obzirom na to da nikada tijekom povijesti to nije uspjela biti. Također, nije uspio dati dobar primjer manjeg *économie-monde* lociranog samo na francuskom području, što naposljetku dovodi u pitanje postojanje totalne historije.⁸⁸

Recepcija Braudellovih koncepcija kod drugih

Braudelov članak te njegova djela, počevši od *Sredozemlja*, proizveli su različite reakcije povjesničara i stručnjaka, od onih koji su ga poduprli i poslije slijedili do onih koji su njegove teze potpuno odbacili i kritizirali.⁸⁹ Među najžešćim kritičarima Braudelova pristupa i njegove knjige *Sredozemlje* ističe se američki povjesničar J. H. Hexter koji dovodi u pitanje vremensku trodiobu – odnosno arbitrarnost povijesti koja iz takvih perspektiva, prema njegovu mišljenju, proizlazi. Njegova je kritika važna jer se ne odnosi samo na interpretaciju i činjenice; on upravo napada Braudelov plan „trajanja“ (vremensku diobu), navodeći da često ne čini Sredozemlje vidljivim, pa je „konačni proizvod na mnogo mjesta mutan i neprozračan“, a na drugim dijelovima „transparentan, ali iz razloga koji veze nemaju sa samom ukupnom koncepcijom.“⁹⁰ Prema Hexteru, dakle, upravo je inzistiranje na dugom trajanju, odnosno podjela vremena, učinilo Sredozemlje uvelike udaljenim i nejasnim, djelo u kojemu se historijske transformacije ne mogu jasno uočiti unatoč pompoznom nastupanju „problemske historije“.⁹¹ Neki su Braudelov tekst o dugom trajanju i njegovu primjenu u djelima smatrali strastvenom obranom historijske znanosti od napada drugih znanosti. Drugi su upravo uvođenje pojma dugog trajanja smatrali korisnim za povijesnu znanost. Analizi samog pojma dugog trajanja također se pristupalo iz nekoliko kutova, jedni su to protumačili kao uzimanje geografskih aspekata u obzir pri istraživanjima, drugi su smatrali da se tako otvorio prostor novoj historiji mentaliteta, a neki su ga ograničili samo na procese ne dulje od jednog stoljeća.⁹² Neki su čak isticali korisnost u smislu pedagoške svrhe, kako bi se učenike lakše naučilo shvaćanju povijesnih događaja. Jedan važan uvid u pitanje recepcije Braudelove predodžbe vremena daje Carlos Antonio Aguirre Rojas, koji smatra da se ipak nije pristupalo procesu opovrgavanja Braudelove teorije jer je ona značila određenu vrstu revolucije u dotadašnjem shvaćanju povijesnog vremena. No, baš u toj složenosti leže i glavni problemi, zbog čega se njome najčešće nije koristilo u daljnjim istraživanjima u povijesnoj i društvenim znanostima. Naime, Aguirre Rojas smatra da, iako je Braudel do svoje teorije o mnogostrukome vremenu došao tijekom

88 Lai, „Preispitivanje Braudellovih predodžaba“, 97.

89 Burke, *The French Historical Revolution*, 37-43; u članku: Hexter, „Fernand Braudel i Monde Braudellien...“, 480-539.

90 Hexter, „Fernand Braudel i Monde Braudellien...“, 532.

91 Isto, 535-538. Usp. Tandler, *Opponents of the Annales School*, 164-165.

92 Rojas, „Braudelov *longue durée* u zrcalu“, 71-73.

Drugoga svjetskog rata i nakon njega (što potvrđuje P. Schöttler), to ne bi bilo moguće bez međuratnog razdoblja u kojem su već drugi prije njega pokrenuli pitanje održivosti tradicionalnog poimanja vremena.⁹³ U Braudelovu tumačenju pronalazi zapravo obilježja pretkapitalističke ideje vremena. Stoga, prema njemu, Braudelova teorija povezuje čimbenike predmodernog i modernog tumačenja povijesnog vremena radi nadilaženja te ideje i davanja jednoga novijeg tumačenja. Zato smatra da Braudel „uzima ta mnogobrojna, individualna i konkretna vremena“ predmodernog razdoblja te ih u isto vrijeme „nadilazi svojim poimanjem različitih povijesnih trajanja“ jer je za njega vrijeme društveno vrijeme, a ne individualno i time je već samo po sebi mnogostruko.⁹⁴ Braudel kritizira moderno vrijeme koje želi kontrolirati sve sfere društva, no on ga ne izostavlja niti zanemaruje, nego mu služi kao mehanizam, metoda u službi povijesnog istraživanja, čija je svrha mjerenje i bilježenje povijesnih i društvenih događaja.⁹⁵ Stoga Aguirre Rojas zaključuje da je „razvio predodžbu o različitim vremenitostima i historijskom vremenu kao reakciju na strah od vremenitosti“.⁹⁶

Braudelova koncepcija vremena pronašla je svoj put i do hrvatskih prostora. Razni su povjesničari pisali i tumačili njegova djela, počevši od Jorje Tadića pa do njegovih učenika i suradnika, ne toliko jer je *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II.* dalo novo svjetlo na promatranje i istraživanje Sredozemlja (receptija toga djela tekla je djelomično i sporo na području Jugoslavije – a hrvatski je prijevod došao tek 90-ih godina prošlog stoljeća), koliko iz same inicijative Braudela i drugih francuskih i talijanskih stručnjaka da se povežu s povjesničarima u Jugoslaviji.⁹⁷ Njime se još bavio i Bogo Grafenauer, ali ipak je Mirjana Gross u svojim osvrtima i člancima najviše pozornosti posvetila Braudelu, dajući mu i zasebno poglavlje naslovljeno „Braudelovo doba“ u svojoj knjizi *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*.⁹⁸ U posljednja dva desetljeća javili su se mnogobrojni Braudelovi tumači, neki nadovezujući se na njegov rad, neki pokušavajući ponuditi novu perspektivu ili općenitu kritiku. Sociolozi (I. Wallerstein), geografi (G. Baker, D. Harvey), povjesničari okoliša odnosno ekohistoričari (P. Horden, N. Purcell, J. McNeill) istodobno isprepleću kritike i nadovezivanja na Braudela, baš kao što to čine i povjesničari, čak i oni iz najbližeg kruga *Annalesa*, počevši od Jacquesa Le Goffa i njegove generacije.⁹⁹ Godine 2010. izašao je i zbornik *Braudel Revisited* s glavnom intencijom da se segmenti Braudelovih teza i koncepata

93 *Isto*, 77.

94 *Isto*, 78.

95 *Isto*, 78-79.

96 *Isto*, 74.

97 Šimetin Šegvić i Brandolica, „The Mediterranean, Braudel, Dubrovnik“, 372-373.

98 Mirjana Gross pisala je prikaze, teorijske rasprave i osvrtne na Braudela i druge francuske povjesničare, posredujući tako između historiografija. Vidi: Gross, „En Route with the *Annales*“, 307-321. O ulozi i važnosti Mirjane Gross u osuvremenjivanju hrvatske historiografije vidi: Janković, *Mijenjanje sebe same: preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*.

99 Neke od najizraženijih obrana Braudela, što je i on sam u predgovoru nastojao ublažiti navodeći krućijalne utjecaje prve generacije *Annalesa*, ponudio je Trajan Stojanović. Vidi: Stoianovich, *French Historical Method: The Annales Paradigm*.

preispitaju, vodeći se kritikom da su različite razine vremena i prostora kod njega ipak rijetko jasno međusobno isprepletene.¹⁰⁰ Braudelu i ostalim povjesničarima ili institucijama oko *Annalesa* pozornost se posvećuje i u novije doba pa je tako nedavno objavljen zbornik *Annales in Perspective: Designs and Accomplishments* (2019.). Ne samo činjenica da se i u suvremeno vrijeme pišu kritike i preispituju Braudelove teze nego i noviji pokušaji povratka njegovoj koncepciji vremena i povijesti te reinterpretacijama u duhu nedavnih događaja i novih trendova u historiografiji govore dovoljno o tome koliko je Braudel i više od tri desetljeća nakon smrti i dalje aktualan. To pokazuje i rasprava u broju *Annales* iz 2015., nadovezujući se na *History Manifesto* Davida Armitagea i Joa Guidija.¹⁰¹ Sukladna pitanja otvara i američki povjesničar Dale Tomich, razmatrajući praktičnost upotrebe Braudelova vremenskog modela radi povezivanja različitih historiografskih pristupa, u ovom pogledu Braudela s jedne strane i mikrohistorije kako je tumače talijanski historiografi s druge strane.¹⁰²

Koncepcija i definiranje vremena kod Kosellecka

Reinhart Koselleck spada u njemačke povjesničare usko povezivane s tzv. *Begriffsgeschichte* (pojmovna historija ili konceptualna historija), a na akademsku scenu ulazi 50-ih godina prošlog stoljeća objavivši *Kritik und Krise: Eine Studie zur Pathogenese der bürgerlichen Welt* [*Kritika i kriza: jedna studija patogeneze građanskog svijeta*].¹⁰³ Tijekom 60-ih i 70-ih radio je na redefiniranju koncepta povijesnog vremena jer je smatrao da je za historijsku znanost važno imati teoriju o vremenu. O vremenu nije napisao jedno opširnije djelo, nego mnogo eseja.¹⁰⁴ Koselleckova glavna teza, kojom će se poslije baviti mnogi stručnjaci pokušavajući je definirati i analizirati, bila je da vrijeme i povijest nisu jedinstveni, nego da postoji više međusobno povezanih povijesnih vremena, zbog čega je i sama povijest pluralna.

Koselleckova djela oslanjala su se na povjesničare W. Conzea i dijelom na Braudela, na filozofe K. Löwitha, M. Heideggera i E. Blocha (teorija o *Zeitschichten*) te na C.

100 Piterberg, Ruiz, Symcox (ur.), *Braudel Revisited: The Mediterranean World 1600 – 1800*.

101 Usp. sljedeće članke objavljene u *Annales, Historie, Sciences Sociales*, 70 (2015) br. 2: Armitage, Guldi, „The Return of the *Longue Durée*: An Anglo-American Perspective“, 219-247; Hunt, „Does History Need a Reset?“, 249-254; Lamouroux, „Chronological Depths and the *Longue Durée*“, 285-291.

102 Vidi: Tomich, „Poredak historijskog vremena: *longue durée* i mikrohistorija“, 189-197.

103 Drugo poznato djelo *Preußen zwischen Reform und Revolution: Allgemeines Landrecht, Verwaltung und soziale Bewegung von 1791 bis 1848* [*Prusija između reforme i revolucije: opće zemaljsko pravo, uprava i socijalni pokret od 1791. do 1848.*] piše 1965. godine.

104 Velik broj eseja okupljen je u *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten* (1979.) [*Prošla budućnost: o semantici povijesnih vremena*], *Zeitschichten: Studien zur Historik* (2000.) [*Slojevi vremena: studije o historici*], *Begriffsgeschichten: Studien zur Semantik und Pragmatik der politischen und sozialen Sprache* (2006.) [*Konceptualne povijesti: studije o semantici i pragmatici političkog i socijalnog jezika*] i *Vom Sinn und Unsinn der Geschichte: Aufsätze und Vorträge aus vier Jahrzehnten* (2010.) [*O smislu i besmislici povijesti: eseji i predavanja iz četiri desetljeća*]. Vidi: Olsen, *History in the Plural*, 2.

Schmitta (političkog teoretičara te ujedno povjesničara i filozofa). Koselleck sam objašnjava korijene svojeg pristupa konceptualnoj historiji kroz četiri tradicije: 1) tradiciju O. Brunnera i W. Conzea kao osnivača moderne konceptualne historije kao pristupa socijalnoj historiji, 2) pristup filozofiji povijesti koji su nakon Hegela poslije redefini-rali Heidegger i H.-G. Gadamer, 3) pristup u čijem su fokusu religiozni jezici prema uzoru na J. Kühna te 4) propitivanje koncepata iz političko-pravne perspektive kako ju je prakticirao Schmitt.¹⁰⁵ Ističući važnost takve teorije za konceptualnu historiju i za historijsku znanost u cjelini, Koselleck je redefinirao poimanje socijalne historije, učinivši je ključnim čimbenikom u dekonstruiranju jedinstvene povijesti i definiranju povijesti u pluralu.¹⁰⁶ Time se razilazi i s tradicijom njemačkog historizma koja, prema njemu, povijest shvaća uvijek singularno, odnosno kao jedinstveni proces.¹⁰⁷

Iako je Koselleckova teorija o povijesnim vremenima iznimno složena, njegovo istraživanje i definiranje vremena mogli bismo sažeti unutar dva glavna smjera ili koncepta – *Vergangene Zukunft* (*prošla budućnost*) i *Zeitschichten* (*vremenski slojevi*) te pojmova *Sattelzeit* (doslovno *prijevojno vrijeme* odnosno tranzicijsko razdoblje) i *Neuzeit* (doslovno *novo vrijeme, novi vijek* ili rjeđe *novo doba*) unutar kojih se, kako tvrdi Koselleck, najbolje može objasniti i definirati pluralnost povijesnog vremena.

Analiza Koselleckovih glavnih koncepata

Sattelzeit i Neuzeit

Sattelzeit je koncept kojim se Koselleck bavio od samih početaka u *Kritik und Krise, Preußen zwischen Reform und Revolution*, a posebice u *Geschichtliche Grundbegriffe*. On taj pojam stvara kako bi objasnio temeljne strukturalno-historijske i lingvističke promjene koje su se događale od 1750. do 1850. (alternativno se navodi i razdoblje od 1780. do 1830.) u tom transformacijskom periodu.¹⁰⁸ Unutar tog razdoblja, prema Kosellecku, mijenjaju se značenja starih političkih i socijalnih koncepata poput demokracije, slobode, revolucije i države. Tranzicija koja se u tom razdoblju događa zahvaća sve sfere društva i društvenog života te razne političke, kulturne, gospodarske i pravne aspekte epohe koja postaje ključna za (europsku) modernu.¹⁰⁹ No uz to, *Sattelzeit* je za Kosellecka vrijeme u kojemu se socijalni i politički koncepti/pojmovi mijenjaju tako da

¹⁰⁵ *Isto*, 153, 179.

¹⁰⁶ Olsen, *History in the Plural*, 154, 220, 226-227; Dipper, „Die ‘Geschichtlichen Grundbegriffe’: Von der Begriffsgeschichte zur Theorie der historischen Zeiten“, 307-308.

¹⁰⁷ Koselleck, „Historia magistra vitae. The Dissolution of the Topos into the Perspective of a Modernized Historical Process“, 41-42.

¹⁰⁸ Olsen, *History in the Plural*, 178; Schulz-Forberg, „The Spatial and Temporal Layers of Global History: A Reflection on Global Conceptual History through Expanding Reinhart Koselleck’s ‘Zeitschichten’ into Global Spaces“, 41-42.

¹⁰⁹ Delivré, „Popular Justice and Legal Transition: Getting the Law Across to the People in the Sattelzeit“, 40.

stvaraju novi pojam o svijetu.¹¹⁰ Usporedo s time mijenja se i staro viđenje koncepta vremena, ono više nije statično, nepromjenjivo i linearno, a samim time, dakle, i koncepta povijesti.¹¹¹ Koselleck smatra da su upravo politički i socijalni koncepti postali navigatori promjena u povijesti te je to ujedno i pokazatelj nastanka nečega što naziva *Neuzeit* ili moderno, novo razdoblje koje posebno obilježavaju razvoj, promjene i akceleracija vremena.¹¹² To je razdoblje od 18. stoljeća, kada historijsko razmišljanje i svijest postaju vremenski određeni (*verzeitlicht*).

Kako bi definirao *Neuzeit*, Koselleck uvodi još jedan pojam – *Epochenschwelle* (doslovno granica ili prag epohe), koji preuzima i redefinira od drugih koji su se bavili definiranjem granice između epoha. *Epochenschwelle* mogli bismo protumačiti kao koncept „epohalnog praga“ koji zapravo pomaže pri definiranju *Neuzeit*a jer, prema Kosellecku, naznačava minimalne kriterije za „prije nego“ i „nakon“.¹¹³ Ipak, upozorava da postoje određeni problemi pri definiranju određene epohe na univerzalnoj razini, s jedne strane zbog manjka preciznosti pri kronološkom definiranju koje godine uokviruju koju epohu. Što je razdoblje ili događaj bio važniji, to je teže odrediti točnu granicu epohe, osobito ako odlučimo, kao presudne, birati događaje iz nacionalne povijesti, takvi događaji, prema Koselleckovu mišljenju, ne mogu biti granica i na univerzalnoj razini.¹¹⁴

Što je onda za Kosellecka razdoblje *Neuzeit*, kako ga definira? Koselleck ističe da postoje problemi pri definiranju početka toga novog razdoblja jer pitanje što je novo u određenom vremenu ne može dati odgovor na univerzalnoj razini.¹¹⁵ U nekoliko eseja, poput „Gibt es eine Beschleunigung der Geschichte?“ [Postoji li ubrzanje povijesti?], „The Eighteenth Century as the Beginning of Modernity“ [Osamnaesto stoljeće kao početak modernosti], „Neuzeit: Zur Semantik moderner Bewegungsbegriffe“ [Novo vrijeme: o semantici modernih koncepata pokreta], Koselleck pokušava razjasniti što misli pod terminom *Neuzeit* te zašto smatra da je upravo 18. stoljeće, točnije, razdoblje *Sattelzeit*a, vrijeme kada počinje moderno doba. Jedan od glavnih kriterija, prema Kosellecku, za razlikovanje toga modernog doba od prijašnjih jest „akceleracija“ koju sa

110 Zwierlein, „Frühe Neuzeit, multiple modernities, Globale Sattelzeit“, 401.

111 Koselleck, „On the Need for Theory in the Discipline of History“, 5; Vierhaus, „Laudato auf Reinhart Koselleck“, 534-535; Dipper, „Die ‘Geschichtlichen Grundbegriffe‘“, 292; Schulz-Forberg, „The Spatial and Temporal Layers“, 41-42; Palti, „Koselleck – Foucault: The Birth and Death of Philosophy of History“, 409-410.

112 Koselleck, „Concepts of Historical Time and Social History“, 120, 129; Vierhaus, „Laudato auf Reinhart Koselleck“, 534-35; Dipper, „Die ‘Geschichtlichen Grundbegriffe‘“, 292; Hunt, *Measuring Time, Making History*, 75-77; Schulz-Forberg, „The Spatial and Temporal Layers“, 41-42; Palti, „Koselleck – Foucault“, 409-410.

113 Koselleck, „The Eighteenth Century as the Beginning of Modernity“, 155.

114 *Isto*, 154-155; Palti, „Koselleck – Foucault“, 412.

115 Koselleck, „The Eighteenth Century as the Beginning of Modernity“, 156-160.

sobom donosi tehnološki razvoj i industrijska revolucija. No, kako ističe Lynn Hunt, nejasno je što Koselleck pod time točno misli jer akceleraciju ne definira opširnije.¹¹⁶

Kako bi jasnije odijelio to novo razdoblje od prijašnjih, Koselleck diferencira *Neuzeit* od prijašnjeg *frühe Neuzeit* (*rani novi vijek*), kojim se također bavio u nekoliko eseja poput „Vergangene Zukunft der frühen Neuzeit“¹¹⁷ [Prošla budućnost ranog novog vijeka]. Koselleck želi pokazati da postoje određeni kriteriji koje moderno doba, *Neuzeit*, mora ispuniti i prema kojima ga se onda može definirati. Ti su kriteriji razvijani u razdoblju od 16. do 18. stoljeća (u ranom novom vijeku) u kojem se na njih obratila pozornost i kada su onda konačno dobili svoj oblik, zbog čega od tada govorimo o modernom dobu.¹¹⁸ No, te sve promjene treba sagledati u međuodnosu prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, čime dolazimo do jednog od Koselleckovih glavnih koncepata za definiranje povijesnog vremena – *Vergangene Zukunft*.

Vergangene Zukunft

Definiranju koncepta *Vergangene Zukunft* [prošla budućnost] Koselleck je posvetio mnoge eseje, zbog čega je određen broj okupljen i objavljen 1979. godine u zbirci pod nazivom *Vergangene Zukunft: Zur Semantik geschichtlicher Zeiten*. Većina eseja slijedi premise konceptualne historije, no u nekima se koristi i drugim metodološkim pristupima, poput eseja „Vergangene Zukunft der frühen Neuzeit“ u kojem se, radi definiranja poveznice prošlosti i budućnosti, koristio primjerom iz povijesti umjetnosti.¹¹⁹ U cijeloj zbirci *Vergangene Zukunft* svrha je bila istaknuti mogućnosti razvijanja teorije o vremenu koja nema korijene u prirodi, nego u ljudskoj povijesti jer je povijesno vrijeme povezano s povijesnim, društvenim i drugim događajima koji pogađaju ljude toga vremena. Većina teorijskih perspektiva o vremenu koje je iznio u *Vergangene Zukunft* bila je već naznačena u *Kritik und Krise i Geschichtliche Grundbegriffe*, dok je mišljenje o povijesnim vremenima, kojim se bavio u *Zeitschichten* (o čemu će biti riječi u sljedećem potpoglavlju), razvio u *Preußen zwischen Reform und Revolution* i *Das Zeitalter der europäischen Revolution*.¹²⁰

Koncept *Vergangene Zukunft* zapravo bismo mogli protumačiti kao međusobnu interakciju, konflikt prošlosti i budućnosti u samoj sadašnjosti, a konflikt se događa između dvaju koncepata koje Koselleck preuzima iz antropologije i redefinira s pomoću termina *Erfahrungsraum* (doslovno *prostor iskustva*) i *Erwartungshorizont* (doslovno *horizont iščekivanja*). Zapravo, Koselleck se u ovom slučaju nadovezuje na Karla Mannheima, koji je smatrao da su „buduća događanja“, ali i „prošlo vrijeme“, satkana

116 *Isto*, 165. Usp. Koselleck, „Neuzeit: Remarks on the Semantics of Modern Concepts of Movement“, 222-255; Koselleck, „Does History Accelerate?“, 79-100; Hunt, *Measuring Time*, 75-76.

117 Koselleck, „Modernity and the Planes of Historicity“, 9-26.

118 Koselleck, „The Eighteenth Century as the Beginning of Modernity“, 168.

119 Olsen, *History in the Plural*, 224.

120 *Isto*, 221, 226-227; Vierhaus, „Laudato auf Reinhart Koselleck“, 536.

od „razumnih ciljeva i očekivanja“.¹²¹ Kako bi razumio ljudsko shvaćanje postojanja i razumijevanja svijeta, Koselleck se usredotočuje na promatranje promjena i njihova odnosa u prošlosti, sadašnjosti i budućnosti kroz *Erfahrungsraum* i *Erwartungshorizont*, a najbolje razdoblje za promatranje i tumačenje tih promjena, kako ističe, upravo je *Sattelzeit*. Jedan od najvažnijih eseja za razumijevanje Koselleckova definiranja spomenutog koncepta jest „Erfahrungsraum und Erwartungshorizont“ iz 1977. godine. U njemu raspravlja o odnosu prošlosti i budućnosti. On *Erfahrungsraum* i *Erwartungshorizont* ne vidi kao odvojene pojmove – nema „horizonta očekivanja“ bez „prostora iskustva“ i obrnuto, što čini ključ za razumijevanje povijesnog vremena.¹²² Koselleck to ovako tumači:

Stoga predlažem istraživanje ovoga odnosa između prošlosti i budućnosti ili, točnije, odnosa pojedinih iskustava i očekivanja, kako bi se shvatilo povijesno vrijeme. To se povijesno vrijeme pojavljuje unutar razlike između tih dviju vremenskih dimenzija, a može se dokazati činjenicom da se i razlika između iskustva i očekivanja sama po sebi mijenja, odnosno da je sama po sebi povijesna.¹²³

Prema tome, *Erfahrungsraum* je dimenzija prošlosti koja je povezana sa sadašnjošću, zbog čega utječe na njezin razvoj, dok je *Erwartungshorizont* iskustvo usmjereno prema budućim radnjama. Ljudi se tako orijentiraju ne samo prema svojim iskustvima nego i prema svojoj budućnosti smišljajući načine kakva bi ta budućnost mogla biti, čime dolazimo do definiranja koncepta *Vergangene Zukunft*.¹²⁴ Kako bi pokazao da je ljudski „horizont očekivanja“ u *Sattelzeitu* bio nepovezan s „prostorom iskustva“, zbog čega je političko-socijalni jezik bio orijentiran prema budućnosti, a ne prema prošlosti, Koselleck donosi primjere iz tog razdoblja. Tako u jednom od eseja daje primjer trojice – Kanta, Friedricha Velikog i Goethea, koji su imali drukčije viđenje istog događaja, pristupali su mu iz druge perspektive, jedni su više pozornosti dali „prostoru iskustva“, drugi „horizontu očekivanja“ te su sve perspektive bile podjednako točne, čime zapravo želi dokazati pluralnost povijesnog vremena.¹²⁵

Glavni cilj koji proizlazi iz definiranja svih dosad spomenutih pojmova jest činjenica da, prema Kosellecku, u sukobu između *Erfahrungsraum* i *Erwartungshorizont* nastaje povijesno vrijeme, ovisno o političkim i socijalnim promjenama, a ne o prirodnom kronološkom vremenu. Koselleck tako zaključuje: da u tenziji između iskustva i očekivanja nastaju nove odluke te se tako generira povijesno vrijeme.¹²⁶ Usto, kasnije dodaje: „Moja je teza da se tijekom *Neuzeit*a razlika između iskustva i očekivanja zna-

121 Laube, *Karl Mannheim und die Krise des Historismus: Historismus als wissenssoziologischer Perspektivismus*, 497, bilj. 665.

122 Koselleck, „Space of Experience' and 'Horizon of Expectation': Two Historical Categories“, 257.

123 Koselleck, „Time and History“, 111.

124 Olsen, *History in the Plural*, 223. Usp. Vierhaus, „Laudato auf Reinhart Koselleck“, 537; Schulz-Forgberg, „The Spatial and Temporal Layers“, 42-43; Palti, „Koselleck – Foucault“, 412.

125 Koselleck, „Time and History“, 114; Olsen, *History in the Plural*, 185.

126 Koselleck, „Space of Experience' and 'Horizon of Expectation““, 262.

čajno povećala; točnije da je *Neuzeit* prvobitno shvaćen kao *neue Zeit* [novo vrijeme, op.a.] od vremena kada su se očekivanja sve više distancirala od prijašnjeg iskustva.¹²⁷ Time ujedno želi pokazati kako je *Vergangene Zukunft* sa svim svojim komponentama zapravo koncept i odlika modernosti, novog doba.

Zeitschichten

Drugi Koselleckov koncept, koji razjašnjava teoriju povijesnih vremena, jest *Zeitschichten* (*vremenski slojevi, razine povijesnog vremena*), a pokušao ga je objasniti u nekoliko eseja, od kojih je najvažniji „Zeitschichten“ [Vremenski slojevi] prema kojem je nazvana i sama zbirka eseja. U njoj su okupljeni tekstovi koji tematiziraju i tumače teoriju o „razinama povijesnog vremena“ pod naslovom *Zeitschichten: Studien zur Historik* objavljenim 2000. godine. Dok je u *Vergangene Zukunft* naglasak bio na analizi vremenskih dimenzija – prošlost, sadašnjost i budućnost, na „prostoru iskustva“ i „horizontu očekivanja“ te na jedinstvu odnosno mnogostrukosti vremena u *Neuzeitu*, u *Zeitschichtenu* se bavi fenomenima *Gleichzeitigkeit der Ungleichzeitigen* (*istovremenost u neistovremenom*) te *Wiederholung* (*ponavljanjem*), *Dauer* (*trajanjem*) i *Struktur* (*strukturom*), čime sve zajedno dovodi do teze da se povijest sastoji i razvija u interakciji različitih vremenskih slojeva. Takvo se shvaćanje jednim dijelom naslanja na Braudela i njegove strukture i konjunktore, ali naglasak je na preklapanju ili svojevrsnom pretakanju među slojevima, što kod Braudela nije slučaj.¹²⁸ Koselleckova ideja o pluralnosti vremena dobrim je dijelom proizišla iz kritike Braudela. Sam Koselleck tvrdio je da bi njegova djela zapravo trebala služiti kao neka vrsta nastavka ili dopune Braudelove teorije. Dok je Braudel iznio podjelu vremena na tri dijela, Koselleck je nastojao analizirati poveznice među tim slojevima unutar fenomena *Gleichzeitigkeit der Ungleichzeitigen* koji preuzima od Ernsta Blocha.¹²⁹ Bloch, naime, pod pojmom *Ungleichzeitigkeit* vidi fenomen modernog vremena u kojemu postoje tragovi prošlog, stari mentaliteti, shvaćanja ili strukture: dakle u jednom vremenu istodobno postoje različita vremena.¹³⁰

Kako Koselleck definira *Zeitschichten*? U nekoliko eseja želi objasniti kako vidi te različite slojeve povijesnog vremena pa tako ponajprije tvrdi da se historijska vremena sastoje od više slojeva koji su u međusobnom recipročnom odnosu, a da u cijelosti nisu ovisni jedni o drugima¹³¹ te dodaje kako se *Zeitschichten*:

...referira na geološke formacije, koje sežu nazad u vremenu s različitim dubinama i širinama i čiji se cilj takozvane povijesti zemlje promijenio i razmaknuo na različitim brzinama [...]. Povratkom u domenu ljudske, političke ili socijalne povijesti kao

127 *Isto*, 263. Usp. Vierhaus, „Laudato auf Reinhart Koselleck“, 537; Schulz-Forberg „The Spatial and Temporal Layers of Global History“, 42-43; Palti, „Koselleck – Foucault“, 412.

128 Olsen, *History in the Plural*, 226-227.

129 *Isto*, 143.

130 Zipes, *Ernst Bloch: The Pugnacious Philosopher of Hope*, 53.

131 Koselleck, „Sediments of Time“, 4.

i strukturalne historije javlja se mogućnost analitički razlučiti između različitih vremenskih slojeva...¹³²

Koselleck ističe kako se, za razumijevanje postojanja više vremenskih razina, vrijeme ne smije gledati kao linearno ili cirkularno, nego kao mnogostruko na više razina kako je to i Braudel postavio. Iako od Braudela preuzima pojmove poput „događaji“ i „strukture“ ili čak „dugo trajanje“, Koselleck ih drukčije tumači, posebice strukture dugog trajanja i strukture ponavljanja. Koselleck tako smatra kako u teoriji o povijesnoj vremenitosti nema potpune interakcije između različitih vremenskih slojeva kao i da su obje razine, i događajna i strukturalna, srodne jedna drugoj, ali nikad se ne spajaju¹³³ te ističe kako se o „događajima“ jedino može pričati, dok se „strukture“ može samo opisati.¹³⁴ Smatra da bi događaje i strukture trebalo promatrati odvojeno jedne od drugih jer događaje ne možemo objasniti samo istražujući strukture. Jednako tako, strukture ne možemo objasniti istražujući samo događaje, iako ipak tvrdi da su događaji i strukture međusobno povezani, ali i da jedno ne može biti reducirano na drugo.¹³⁵ Koselleck želi dokazati da vrijeme nije linearno, a ni cirkularno, nego ga se treba promatrati kao kombinaciju i jednog i drugog, čime bi događaji mogli predstavljati linearnu karakteristiku vremena, a strukture cirkularnu, različitih trajanja. Koselleck tako tvrdi da smjenu singularnih događaja možemo smatrati kao linearnu i da je ta singularnost samo napola istinita jer je povijest u cjelini bazirana na strukturama ponavljanja te ističe kako se bez organizacije pojedinačni događaji ne bi nikad mogli dogoditi.¹³⁶

Dosta prostora daje definiranju struktura ponavljanja jer smatra da time može jasnije dokazati „istovremenost neistovremenog“ u povijesti i razine povijesnog vremena. Odmah na početku ističe da strukture ponavljanja imaju malo ili nimalo sličnosti s tradicionalnom doktrinom o cikličnom vremenu.¹³⁷ Te su strukture, prema Kosellecku:

...na različitim stupnjevima dubine: (a) izvanljudski uvjeti našeg iskustva; (b) biološki preduvjeti života koje dijelimo sa životinjama; (c) strukture ponavljanja jedinstvene za čovječanstvo, institucije; (d) strukture ponavljanja koje se nalaze u jedinstvenim sljedovima događaja; i (e) lingvističke strukture ponavljanja.¹³⁸

Pri tome možemo primijetiti kako Koselleck unutar struktura duljeg trajanja ne smatra samo povijesne procese. Također razlikuje strukture kraćeg koje je moguće empirijski detektirati dok god njihov vremenski raspon ne prelazi pamćenje jedne (trenutne) generacije, i duljeg trajanja koje su toliko izdržljive da ostanu dijelom nesvjesnog ili

132 Koselleck, „Sediments of Time“, 3. Usp. Schulz-Forberg „The Spatial and Temporal Layers“, 41.

133 Koselleck, „Representation, Event, and Structure“, 108.

134 *Isto*, 105.

135 *Isto*, 123-126.

136 Koselleck, „Sediments of Time“, 5.

137 Koselleck, „Structures of Repetition in Language and History“, 161.

138 *Isto*, 162.

nepoznatog ili čija je transformacija toliko spora da je nismo svjesni.¹³⁹ Iako u eseju „Wiederholungsstrukturen in Sprache und Geschichte“ [Strukture ponavljanja u jeziku i povijesti] detaljnije objašnjava što misli pod svakom od navedenih struktura ponavljanja, zbog manjka primjera i činjenice da tezu nigdje nije primijenio na jednoj specifičnoj temi, teško je zaključiti kako je točno Koselleck zamislio strukture ponavljanja i u kakvu one suodnosu unutar različitih vremenskih slojeva stoje. Glavna teza i problem koji Koselleck uočava pri problematiziranju različitih razina povijesnog vremena jest da tematizirajući duge, srednje i kratke vremenske periode, teško je ostvariti uzročne veze između vremenskih slojeva kad su tako izdvojeni.¹⁴⁰

Time dolazimo do tumačenja još jednog Koselleckova koncepta odnosno historijskog fenomena – *Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen* koji se provlači kroz gotovo sve njegove eseje o vremenu te često zaključuje da moramo naučiti kako otkriti istovremenost neistovremenosti u našoj povijesti.¹⁴¹ No, kako bismo mogli protumačiti taj koncept, što Koselleck pod time smatra? U eseju „Geschichte, Ereignis und Erzählung“ [Povijest, događaj i priča], objavljenom 1973. godine, „istovremenost neistovremenog“ tumači kao klasifikaciju povijesnih nizova unutar iste prirodne kronologij te dodaje da je to „različitost vremenskih slojeva različitih trajanja.“¹⁴² Stoga bismo mogli reći kako se samom činjenicom da je vrijeme mnogostruko, da postoje različite razine povijesnog vremena koje su različita trajanja, pojavljuje *Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen*, čime neki događaj, neki koncept može istodobno biti na više razina unutar različitoga vremenskog trajanja.¹⁴³ Koselleck tako daje primjer tehničkog, industrijskog, znanstvenog i ekonomskog razvoja koji se nakon industrijske revolucije proširio u Sjedinjene Američke Države, određene zemlje u Europi te u Japan. No, isti se napredak nije istodobno proširio svim europskim i svjetskim državama, zbog čega su one zaostajale i pokušavale uhvatiti korak s razvijenim zemljama. Stoga Koselleck ističe da nije jednostavno odrediti univerzalne epohalne razine, što je još jedan pokazatelj „istovremenosti neistovremenog“.¹⁴⁴ *Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen* tako postaje ključnim dijelom teorije o *Zeitschichten*, a povezujući ga s ostalim, već prije protumačenim konceptima, dolazimo do definiranja Koselleckove sveukupne teorije povijesnih vremena (*Theorie der geschichtlichen Zeiten*).

Theorie der geschichtlichen Zeiten

Koselleck definiranjem „teorije povijesnih vremena“ želi pokazati da ni vrijeme ni povijest nisu jedinstveni, kako se tvrdilo prije. Da je vrijeme pluralno te da se o njemu prvi put počinje govoriti u prosvjetiteljstvu, želio je pokazati Goetheovim citatom: „U

139 Koselleck, „Representation, Event, and Structure“, 108.

140 Koselleck, „On the Need for Theory in the Discipline of History“, 9.

141 *Isto*, 8.

142 Koselleck, „History, Histories and Formal Time Structures“, 95.

143 Jordheim, „Does Conceptual History Really Need a Theory of Historical Times?“, 38.

144 Koselleck, „The Eighteenth Century as the Beginning of Modernity“, 159.

istom gradu moći će se čuti jedan važan događaj ispričan drugačije ujutro i navečer.¹⁴⁵ Također je smatrao da se na povijest treba gledati kao na mnogostruki koncept sastavljen od više nepovezanih povijesti koje treba promatrati iz više različitih perspektiva.¹⁴⁶ Tako u eseju „Time and history“ [Vrijeme i povijest] Koselleck, dajući primjer datuma rođenja Friedricha Velikog i mijenjanja njegova značenja tijekom povijesti, želi pokazati s jedne strane ovisnost povijesnog vremena o prirodnom vremenu tvrdnjom da je jedinstveno vrijeme, koje bi se trebalo moći razlikovati od mjerljivog prirodnog vremena, otvoreno za raspravu.¹⁴⁷ No, s druge strane dokazuje i činjenicu da je vrijeme pluralno i povezano s konceptom prostora tvrdeći kako bismo trebali govoriti ne o jednom povijesnom vremenu već o više njih koja se međusobno preklapaju.¹⁴⁸ Svojom teorijom povijesnih vremena Koselleck tako želi pokazati složenost koncepta vremena i povijesti: „Prednost teorije o različitim razinama povijesnog vremena leži u njezinoj sposobnosti da mjeri različite brzine – ubrzavanja i usporavanja – te tako otkrivajući različite načine povijesne promjene, što upućuje na veliku vremensku kompleksnost.“¹⁴⁹

Upozoravajući da je povijest jednako mnogostruka kao i njezin koncept vremena, Koselleck dovodi u pitanje postojanje „totalne historije“ jer smatra kako: „konstantne promjene čine bilo kakvu *historie totale* nemogućom.“¹⁵⁰ S obzirom na to da povijest treba promatrati kao proizvod međudnosa „prostora iskustva“ i „horizonta očekivanja“ te da se sve te „istovremenosti neistovremenog“ događaju unutar različitih „razina povijesnog vremena“, Koselleck zaključuje: „Svatko tko pokuša integrirati sveukupne individualne povijesti u jednu totalnu povijest osuđen je na promašaj. To se može pokušati jedino ako i kada bude razvijena teorija koja bi učinila totalnu historiju mogućom.“¹⁵¹ Time dolazimo do Koselleckove glavne premise o povijesti, a to je potreba za teorijom u sklopu historijske znanosti.

Odnos socijalne i konceptualne historije i potreba za teorijom u historijskoj znanosti

Krajem 60-ih i početkom 70-ih godina prošlog stoljeća nastaje kriza u njemačkoj historiografiji. Udaljavanjem od tradicionalnih historiografskih istraživanja temeljenih na važnim ličnostima i događajima počela se propitivati svrha historijske znanosti. Ubrzo se postavlja fundamentalno pitanje što je povijest te zašto bi se njome trebalo baviti.¹⁵² Stoga je Koselleckova teza iz perspektive konceptualne historije bila da historijska znanost može opstati kao znanost samo ako ima jasne teorijske definicije. On se stoga

145 Koselleck, „Time and History“, 114.

146 Olsen, *History in the Plural*, 5.

147 Koselleck, „Time and History“, 110.

148 *Isto*, 100-103, 110.

149 Koselleck, „Sediments of Time“, 6.

150 Koselleck, „Social History and Conceptual History“, 23.

151 Koselleck, „Concepts of Historical Time and Social History“, 117.

152 Olsen, *History in the Plural*, 203, 205-211. Usp. Wang, Fillafer, *The Many Faces of Clío: Cross-cultural Approaches to Historiography, Essays in Honor of Georg G. Iggers*; Iggers, *Istorijska nauka u 20. veku. Kritički pregled u međunarodnom kontekstu*.

zauzimao za postojanje zasebne teorije u historiji koja bi, prema njegovu mišljenju, trebala biti baš teorija o povijesnim vremenima rekavši kako povijest može postojati kao disciplina jedino ako razvije teoriju o periodizaciji.¹⁵³ U članku „Wozu noch Historie?“ [Čemu još historija?] ističe kako povjesničarima jednostavno nedostaje teorija, koja će – ako je moguće – razlučiti povijesnu znanost od teorije drugih društvenih znanosti: teoriju povijesnih vremena.¹⁵⁴ Ipak, što je vidljivo i iz njegovih teorijskih eseja, on nije težio za time da napravi jedan analitički model o ljudskoj prošlosti jer je takvo što smatrao utopijskim, nego je htio razviti mnogostrukost teorija i metoda kojima bi povjesničari mogli istražiti specifične teme i probleme jer: „Jedino teorija transformira naš rad u povijesno istraživanje. [...] Moramo pronaći vremenske kategorije adekvatne za određene događaje i procese.“¹⁵⁵

Kako bi istaknuo važnost teorije, kako u konceptualnoj historiji tako i općenito u historijskoj znanosti, Koselleck je neke eseje posvetio analizi i definiranju međuodnosa konceptualne i socijalne historije, čime je redefinirao dotadašnje premise o socijalnoj historiji. Koselleck tako tvrdi da socijalna historija i konceptualna historija stoje u recipročnoj historijskoj potrebnoj tenziji koja nikad ne može biti isključena,¹⁵⁶ a kako bi istaknuo važnost konceptualne historije i njezine metode, ističe da što i kako je pripadalo zajedno *in eventu*, može se isključivo utvrditi s pomoću lingvističkih dokaza *post eventum*.¹⁵⁷ Smatra da je poveznica socijalne i konceptualne historije u tome što jedna drugu ipak trebaju, ali nikada ih se ne može spojiti. S jedne je strane socijalna historija ovisna o konceptualnoj radi dešifriranja socijalnih koncepata, a konceptualna historija ovisna je o istraživanjima socijalne historije kako bi mogla zaključiti i istražiti promjene između nestale stvarnosti i preostalih lingvističkih dokaza.¹⁵⁸

Recepcija Koselleckovih teorija/ideja kod drugih

Koselleckovim se tezama o vremenu, tada kada su pisane, malo pridavalo na važnosti, ponajprije jer su u Saveznoj Republici Njemačkoj, zbog povijesnih okolnosti, neke druge teme bile važnije. Također, on je o vremenu napisao više različitih eseja, a ne jedno cjelovito djelo, zbog čega se njegova teorija čini neusustavljenom i teško razumljivom.¹⁵⁹ Potrebno je napomenuti da se njegova teorija nije temeljila na promatranju jednog razdoblja (iako je u srcu njegove teorije ipak *Sattelzeit*, odnosno 18. i 19. stoljeće kojima se bavio prije), jedne teme i jedne metode, nego ih je on u obzir uzimao više, koristeći se

153 Koselleck, „On the Need for Theory in the Discipline of History“, 4.

154 Koselleck, „Wozu noch Historie?“, 15. Usp. Olsen, *History in the Plural*, 218.

155 Koselleck, „On the Need for Theory in the Discipline of History“, 6. Usp. Koselleck, „Concepts of Historical Time and Social History“, 121; Olsen, *History in the Plural*, 6.

156 Koselleck, „Social History and Conceptual History“, 23. Usp. Koselleck, „Begriffsgeschichte and Social History“, 75-76.

157 Koselleck, „Social History and Conceptual History“, 27-28.

158 *Isto*, 35-37.

159 Imbriano, *Der Begriff der Politik: Die Moderne als Krisenzeit im Werk von Reinhart Koselleck*, 86.

u esejima različitim pristupima za dokazivanje teorije.¹⁶⁰ Koselleckov rad bio je kritiziran, ponajviše u angloameričkoj historiografiji, jer je njegova teorija dosta složena, a ima mnogo i nedostataka, na što su upozorili Q. Skinner, K. Davies i H. U. Gumbrecht.¹⁶¹ Ponajprije se željelo definirati što Koselleck točno smatra pod teorijom povijesnih vremena, što se većinom prevodilo kao teoriju o periodizaciji. Taj problem ističu autori poput L. Hunt, P. Osbornea i već spomenute K. Davis, kritizirajući njegovu teoriju o modernosti jer smatraju da sadržava određene slabosti i paradokse političke, filozofske i empirijske naravi za koje Koselleck ne nudi rješenja unutar same teorije.¹⁶² Tako se u engleskom izdanju *The Practise of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*, u eseju „On the Need of for Theory in the Discipline of History“, Koselleckovu teoriju o pluralnom vremenu prevodi kao „teoriju o periodizaciji“.¹⁶³

Stoga H. Jordheim ističe da se zbog toga postavlja pitanje kako se zapravo ta Koselleckova teorija tumači u anglofonskim zemljama te zašto se smatra, ako se govori o vremenu u pluralu, da se mora misliti na razdoblja, a ne na vrijeme. Jordheim tako daje drukčije tumačenje Koselleckove teorije povijesnih vremena te se pita je li takva jedna teorija potrebna unutar konceptualne historije kako je se danas prakticira. u članku „Does Conceptual History Really Need a Theory of Historical Times?“ [Treba li historija konceptata doista teoriju povijesnih vremena?] razmatra tri teze: 1) zašto bi konceptualnoj historiji bilo bolje bez teorije o vremenu, 2) zašto je teorija o vremenu korisna za konceptualnu historiju i 3) koje se mogućnosti otvaraju ako konceptualna historija prihvati upotrebu teorije o vremenu.¹⁶⁴ Jordheim prvu tezu zaključuje zapažanjem da se često u novijim istraživanjima i analizama konceptualna historija ne dotiče teorije povijesnih vremena, osobito u onim istraživanjima koja se više usredotočuju na kulturne koncepte poput sjećanja i pamćenja. Stoga se stvarno može postaviti pitanje je li takva jedna teorija potrebna.¹⁶⁵

To je posebice problematično, kako se često kritizira Koselleckovu teoriju povijesnih vremena, jer je teorija isključivo povezana s proučavanjem teorije o modernosti, po čemu se za njega vezuju ideje razvoja, promjene i rasta te nerazmjer između *Erfahrungsraum* i *Erwartungshorizont*. Time se sužava polje istraživanja na jedno kraće vrijeme povijesti zapadne Europe, zbog čega će se mali broj istraživača posvetiti teoriji vremena unutar konceptualne historije. Koselleck je također smatrao da se komparativnom metodom nije moguće koristiti unutar konceptualne historije. Ipak, u novijim istraživanjima prelazi se na istraživanja kulturnih transfera i razmjena, čime se nadišlo takvo Koselleckovo stajalište.¹⁶⁶

160 Olsen, *History in the Plural*, 219-220.

161 Jordheim, „Does Conceptual History Really Need a Theory of Historical Times?“, 24-25.

162 Jordheim, „Against Periodization: Koselleck’s Theory of Multiple Temporalities“, 151, 155.

163 Koselleck, „On the Need for Theory in the Discipline of History“ 4. Usp. Jordheim, „Against Periodization“, 152.

164 Jordheim, „Does Conceptual History Really Need a Theory of Historical Times?“, 22.

165 *Isto*, 23-24.

166 *Isto*, 24-25.

Pri definiranju druge teze Jordheim ističe da je najvažniji doprinos Koselleckove teorije upravo analiza odnosa jezika i povijesti unutar samoga povijesnog procesa gdje, uočavajući razlike između dijakronijskih struktura, Koselleck na uvjerljiv način objašnjava poveznicu tradicije i inovacije te konceptualizira razne vremenske fenomene poput akceleracije, trajanja, razvoja i napretka. Stoga je Koselleckova teorija o povijesnim vremenima korisna za razumijevanje dijakronijskih struktura te *Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen*, pri analizi bilo kojeg koncepta ili jezika. Jordheim tvrdi da Koselleck, kako bi objasnio dijakroniju nekoga sinkronijskog događaja, uvodi *Zeitschichten* – slojeve vremena koji daju mnogostruke slojeve značenja – *Mehrschichtigkeit der Bedeutungen* (slojevitost značenja) koje se ne može shvatiti ni kao isključivo sinkronijske ni dijakronijske. Stoga je unutar svakog koncepta *Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen* koja tako čini primarnu analitičku metodu konceptualne historije.¹⁶⁷ Dva događaja ili koncepta kronološki mogu biti na istome mjestu, a ono što im se dogodi može biti potpuno različito jer pripadaju različitim povijesnim razinama.¹⁶⁸

Jordheim zaključuje da upravo u istraživanju *Gleichzeitigkeit des Ungleichzeitigen* unutar različitih *Zeitschichten* leži važnost i korisnost upotrebe Koselleckove teorije povijesnih vremena (*Theorie der geschichtlichen Zeiten*) jer se s pomoću nje može istražiti širi spektar transfera, međuodnosa različitih jezika i kultura u globalnom kontekstu.¹⁶⁹

Iz toga proizlazi da je teorija o mnogostrukosti povijesnog vremena složena te da ju se ne može svesti samo na teoriju o periodizaciji jer je, kako tvrdi Jordheim, periodizacija samo jedan dio šire teorije o vremenu čija je svrha definirati periodizaciju.¹⁷⁰ Koselleck svoju teoriju prema njoj gradi na nekoliko vremenskih dihotomija: 1) odnos prirodnog i povijesnog vremena, 2) odnos izvanlingvističkog i unutarlingvističkog vremena – unutar koncepta nije samo pluralnost značenja nego i pluralnost povijesne realnosti te 3) odnos dijakronijskog i sinkronijskog vremena. Svaki koncept ima nekoliko slojeva vremena, a u svakom od tih slojeva različiti su elementi drukčijega povijesnog podrijetla i trajanja; nudi alternativu ostalim poslijeratnim teorijama periodizacije. Jordheim zaključuje da Koselleckova teorija nije teorija o periodizaciji jer se ona suprotstavlja dotadašnjem shvaćanju periodizacije kao linearnog vremena svojom složenošću i mnogostrukosti vremena.¹⁷¹

Mnogi su se osvrnuli na Koselleckovu teoriju o vremenu, a razvojem novih istraživačkih domena u suvremenoj historiografiji propituje se primjena Koselleckove teorije unutar novijih pristupa globalnoj historiji. Jürgen Osterhammel među prvima je upotrijebio Koselleckovu teoriju o *Sattelzeit* unutar globalne historije kako bi naznačio pluralnost preklapanja i dugotrajne primjene u 19. i početkom 20. stoljeća. Ali upravo je Osterhammelova primjena termina *Sattelzeit* upitna jer, ako se dosljedno

167 *Isto*, 31, 34-37.

168 *Isto*, 38.

169 *Isto*, 41.

170 Jordheim, „Against Periodization“, 154.

171 *Isto*, 160, 170.

slijedi Koselleckovo shvaćanje, pitanje je li postojao globalni *Sattelzeit* nije pretjerano relevantno. Na to upućuje i rezultat: takvog razdoblja u globalnom smislu nema, ili se svodi na periodizacije i promjene istih, kako i sam Osterhammel gura raspon nastanka moderniteta više prema 19. stoljeću, a manje u 18. (u Aziji se preuzimanje i prevođenje europskih pojmova ključnih za *Sattelzeit* provodi u drugoj polovici 19. stoljeća).¹⁷²

Konceptualna historija na taj način nudi korisnu metodu za analiziranje izvora u istraživanjima globalne historije, posebice ako se u obzir uzme koncept *Zeitschichten*. Na taj način pri pisanju globalne konceptualne historije fokus ne mora biti na razumijevanju određenih koncepata, nego na promatranju međuodnosa i primjene određenih koncepata. Hagen Schulz-Forberg tako u svojem članku zaključuje da bi noviju historiografiju stoga trebalo temeljiti na širenju i redefiniranju Koselleckove teorije o *Zeitschichten* u složeniji globalni *Raumschichten* (prostorni slojevi).¹⁷³

Zaključak

U ovom su radu ponajprije predstavljene interpretativne paradigme suvremene historiografije o konceptu vremena na primjeru Braudela i Kosellecka. Iz navedene analize proizlazi zaključak da se poimanje vremena tijekom povijesti mijenjalo, ono više nije linearno tj. jedinstven proces, nego ga se promatra na nekoliko razina. Shvaćeno je mnogostruko, dakle istodobno, i linearno i cirkularno. Braudel je zaslužan za odmicanje od istraživanja isključivo događajne povijesti prema procesima dugog trajanja, čime se uvode različite nove perspektive (dugoročna, geohistorijska, itd.). Važnost Braudelove teorije i historiografskih istraživanja prepoznata je i danas, pa ih tako mnogi revidiraju i primjenjuju u suvremenoj historiografiji.

Sada bi se bilo potrebno vratiti na početnu tezu koju je postavio Cheng-Chung Lai u svojem članku te bi se nakon iznesene analize moglo zaključiti da mu je kritika ipak opravdana, osobito ako se u središte pozornosti stavi promatranje Braudelovih vremenskih predodžbi unutar njegovih triju djela. Kao što se može vidjeti, problem koji proizlazi iz analize Braudelovih historiografskih djela te članka „Historijska nauka i društvene znanosti. Dugo trajanje“ jest činjenica da Braudel nikada nije strogo i temeljito odredio pravila prema kojima se te predodžbe analiziraju, zbog čega nije uvijek jasno na što je točno mislio. Osobito s obzirom na to da se njegova vlastita viđenja nekih predodžbi mijenjaju iz djela u djelo – kako najjasnije pokazuju knjige *Identitet Francuske*. No, također je potrebno napomenuti da Braudel, kao uostalom i većina povjesničara bliskih časopisu *Annales*, nije ponajprije bio teoretičar, nego je svoje predodžbe o vremenu i prostoru razvio tijekom godina arhivskog i terenskog rada, nakon čega je razne bilješke, analize i rukopise slagao u knjige. S druge strane, njegova se kasnija

172 Zwierlein, „Frühe Neuzeit“, 401; Vidi: Osterhammel, *Die Verwandlung der Welt: Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*.

173 Schulz-Forberg, „The Spatial and Temporal Layers“, 42, 49-54.

istraživanja manje temelje na analizi arhivske građe, a više pokušavaju obraditi veću količinu ekonomskih, društvenih i drugih nizova podataka, u sklopu serijalne historije. Svrha samog članka iz 1958. nije bila postaviti zakonitosti (da se upotrijebi Braudelov izraz) i objasniti predodžbu dugog trajanja; Braudel je ponajprije želio ocrtati svoju integralističku koncepciju i, još važnije, istaknuti nužnost upotrebe takve predodžbe u povijesnoj i ostalim društvenim znanostima kao njihovo uporište. Pa tako Braudel ističe: „Ne tvrdim da sam prethodnim izlaganjem odredio zanat povjesničara – nego samo koncepciju tog zanata.“¹⁷⁴

Nadovezujući se na njega, Koselleck se osvrće na *longue durée*, pristupajući mu na drukčiji način, iz perspektive *Begriffsgeschichte*, kroz pojam *Zeitschichten*, što pridonosi složenosti njegove teorije povijesnih vremena. Njegovo se tumačenje razlikuje utoliko što je dugo trajanje za njega znatno dulji proces od onoga kako ga je shvaćao Braudel. Također, on proces dugog trajanja vidi u više različitih razina i ne uzima u obzir samo geografske i klimatske čimbenike nego i biološke te razne druge odrednice. S jedne strane, Braudel, kao predstavnik škole *Annales*, svoje premise gradi na temelju istraživačkog pristupa radu, dakle na analizi arhivskoga gradiva o specifičnoj temi. Zbog toga njegove teorije ponekad djeluju više kao smjernice ili prijedlozi za promišljanje povijesnog vremena. S druge strane, Koselleck, kao pripadnik i jedan od začetnika njemačke *Begriffsgeschichte*, vremenu pristupa isključivo teorijski, odnosno promatra ga kao koncept, tvrdeći da je historijskoj znanosti potrebna teorija o povijesnim vremenima kako bi opstala. Njegovo je definiranje vremena stoga znatno složenije, ali i slabije primjenjivo.

Teorijske paradigme i historiografski doprinosi spomenutih autora bitno su utjecali na suvremenu historiografiju u vezi s problematiziranjem koncepta vremena. Neke od njih propituju se i dalje te ih se revidira, posebice krajem 20. stoljeća kada ponovno nastaje kriza u historiografiji. Na temelju ovih teorija, a posebice slijedeći Kosellecka, nastaju nova istraživačka polja, a samo jedno od njih – koje svoj uspon doživljava početkom 21. stoljeća – jest pojam „prezentizam“ čiju je opširniju analizu iznio François Hartog u svojoj knjizi *Régimes d'historicité. Présentisme et expériences du temps*.¹⁷⁵ Hartog *Régimes d'historicité* više smatra metodološkim instrumentom koji povezuje prošlost, sadašnjost i budućnost s pomoću kojeg oblikuje svoju tezu o prezentizmu.¹⁷⁶ Polazeći od Koselleckove teze da iz tenzija između „prostora iskustva“ i „horizonta očekivanja“ proizlazi temporalnost, Hartog gradi tezu o prezentizmu smatrajući kako se postupno dogodio prijelaz iz modernog razdoblja u prezentizam između 1980. i 1990. Njegova glavna teza jest da se u današnje vrijeme, zbog prevelike akceleracije, razmak između „prostora iskustva“ i „horizonta očekivanja“ toliko proširio da je nastao lom te je tako stvoreno novo, zasebno vrijeme – prezentizam. Stoga dolazi do suvremenog iskustva sadašnjosti kao konstantne i nepomične u stalnoj potrazi za stvaranjem vlastita

¹⁷⁴ Braudel, „Historija i društvene nauke“, 106.

¹⁷⁵ Hartog, *Regimes of Historicity: Presentism and Experience of Time*.

¹⁷⁶ *Isto*, xv-xvi.

povijesnog vremena. Prezentizam tako obilježava ekstremna i konstantna historizacija sadašnjosti i njezine najbliže prošlosti, *što je posljedica „krize vremena“*.¹⁷⁷ Na taj je način Hartogova teza usko povezana i s tumačenjem kulture sjećanja i pamćenja. Hartogov koncept prezentizma relativno je nov u suvremenoj historiografiji te je u njegovu fokusu tumačenje situacije i vremena u kojem se nalazimo na početku 21. stoljeća. Stoga su neki znanstvenici već pristupili analizi i definiranju prezentizma i mnogostrukih modernosti, okupivši radove u zborniku *Rethinking Historical Time: New Approaches to Presentism* (2019).¹⁷⁸ Bilo bi korisno tome posvetiti i daljnja istraživanja pri problematiziranju poimanja vremena u suvremenoj historiografiji, posebice u ovim vremenima mnogobrojnih kriza.

Izvori i literatura

Literatura

- Aguirre Rojas, Carlos Antonio. „Braudelov *longue durée* u zrcalu. Dugo trajanje s onu stranu ‘življenog’ i ‘otuđenog’ vremena“. *Pro tempore* 8-9 (2010-2011): 71-83.
- Armitage, David; Guldi, Jo. „The Return of the *Longue Durée*: An Anglo-American Perspective“. *Annales, Histoire, Sciences Sociales* 70 (2015), br. 2: 219-247.
- Baker, Alan R. H. *Geography and History: Bridging the Divide*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
- Bloch, Marc. *Apologija historije ili zanat povjesničara*. Zagreb: Srednja Europa, 2008.
- Braudel, Fernand. *Afterthoughts on Material Civilization*. Baltimore: John Hopkins University Press, 1977.
- Braudel, Fernand. „Historija i društvene nauke. Dugo trajanje“. *Časopis za suvremenu povijest* 15 (1983) br. 2: 99-122.
- Braudel, Paule. „Les origines intellectuelles de Fernand Braudel: un témoignage“. *Annales. Histoire, Sciences sociales* 47 (1992) br. 1: 237-244.
- Braudel, Fernand. *Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV. do XVIII. stoljeća, sv. 1-3 (sv. 1 – Strukture svakidašnjice, sv. 2 – Igra razmjene, sv. 3 – Vrijeme svijeta)*. Zagreb: August Cesarec, 1992.
- Braudel, Fernand. *On History*. London-Chicago: University of Chicago Press, 1980.
- Braudel, Fernand. *Sredozemlje i sredozemni svijet u doba Filipa II, sv. 1-2*. Zagreb: Antibarbarus, 1997. – 1998.
- Braudel, Fernand. *The Identity of France*, 2 sveska. New York: Harper Collins Publishers, 1988. –1990.
- Burke, Peter. *The French Historical Revolution The Annales School 1929-1989*. Cambridge: Polity Press, 1990.

177 Isto, 17-18. Usp. Eriksen, *From Antiquities to Heritage: Transformation of Cultural Memory*, 22-23; Lorenz, „Out of Time? Some Critical Reflections on François Hartog’s Presentism“, 31.

178 Tamm, Olivier, *Rethinking Historical Time: New Approaches to Presentism*.

- Chaunu, Pierre. „L'histoire géographique“. *Revue de l'enseignement supérieur* 54/55 (1969): 67-78.
- Delivré, Émilie. „Popular Justice and Legal Transition: Getting the Law Across to the People in the Sattelzeit“. U: *The Historiography of Transition: Critical Phases in the Development of Modernity (1494-1973)*, ur. Paolo Pombeni. New York: Routledge, 2016, 40-56.
- Dipper, Christof. „Die „Geschichtlichen Grundbegriffe“: Von der Begriffsgeschichte zur Theorie der historischen Zeiten“. *Historische Zeitschrift*, 270 (2000) br. 2: 281-308.
- Eriksen, Anne. *From Antiquities to Heritage: Transformation of Cultural Memory*. Oxford-New York: Berghahn, 2014.
- Gross, Mirjana. „Brodelijanski svijet“. *Historijski zbornik* 39 (1986) br. 1: 253-261.
- Gross, Mirjana. *Suvremena historiografija. Korijeni, postignuća, traganja*. Zagreb: Novi liber, 1996.
- Gross, Mirjana. „En Route with the *Annales*“. U: *Annales in Perspective: Design and Accomplishments*, ur: Drago Rokasandić, Filip Šimetin Šegvić, Nikolina Šimetin Šegvić. Zagreb: FF press, 2019, 307-321.
- Heidegger, Martin. *Bitak i vrijeme*. Zagreb: Naprijed, 1985.
- Heidegger, Martin. *Prolegomena za povijest vremena*. Zagreb: Demetra, 2000.
- Hartog, François. *Regimes of Historicity: Presentism and Experience of Time*. New York: Columbia University Press, 2015.
- Harvey, David. *Spaces of Global Capitalism: A Theory of Uneven Geographical Development*. London; New York: Verso Books, 2019.
- Hexter, J. H. „Fernand Braudel and the Monde Braudellien...“. *The Journal of Modern History* 44 (Prosinac, 1972) br. 4: 480-539.
- Hunt, Lynn. „Does History Need a Reset?“. *Annales, Histoire, Sciences sociales* 70 (2015) br. 2: 249-254.
- Hunt, Lynn. *Measuring Time, Making History*. Budimpešta; New York: Central European University Press, 2008.
- Iggers, Georg G. *Istorijska nauka u 20. veku. Kritički pregled u međunarodnom kontekstu*. Beograd: Arhipelag, 2014.
- Imbriano, Gennaro. *Der Begriff der Politik. Die Moderne als Kriesenzeit im Werk von Reinhart Koselleck*. Frankfurt am Main; New York: Campus, 2018.
- Janković, Branimir. *Mijenjanje sebe same: preobrazbe hrvatske historiografije kasnog socijalizma*. Zagreb: Srednja Europa, 2016.
- Jordheim, Helge. „Against Periodization: Koselleck's Theory of Multiple Temporalities“. *History and Theory* 51 (2012) br. 2: 151-171.
- Jordheim, Helge. „Does Conceptual History Really Need a Theory of Historical Times?“. *Contributions to the History of Concepts* 6 (2011) br. 2: 21-41.
- Koselleck, Reinhart. „Begriffsgeschichte and Social History“. U: *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press, 2004, 75-93.
- Koselleck, Reinhart. „Concepts of Historical Time and Social History“. U: *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*. Stanford: Stanford University Press, 2002, 115-131.
- Koselleck, Reinhart. „Dankrede am 23 November 2004.“. U: *Reinhart Koselleck (1923-2006). Reden zum 50. Jahrestag seiner Promotion in Heidelberg*, ur: Stefan Weinfurter. Heidelberg: Universitätsverlag Winter GmbH, 2006, 33-60.

- Koselleck, Reinhart. „Does History Accelerate?“. U: *Sediments of Time: On Possible Histories*. Stanford: Stanford University Press, 2018, 79-100.
- Koselleck, Reinhart. „Glühende Lava, zur Erinnerung geronnen: Vielerlei Abschied vom Krieg: Erfahrungen, die nicht austauschbar sind“ *Frankfurter Allgemeine Zeitung* (Frankfurt), 6. 5. 1995, 21-22.
- Koselleck, Reinhart. „Historia magistra vitae. The Dissolution of the Topos into the Perspective of a Modernized Historical Process“. U: *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press, 2004, 26-43.
- Koselleck, Reinhart. „History, Histories and Formal Time Structures“. U: *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press, 2004, 93-105.
- Koselleck, Reinhart. „Modernity and the Planes of Historicity“. U: *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press, 2004, 9-26.
- Koselleck, Reinhart. „‘Neuzeit’: Remarks on the Semantics of Modern Concepts of Movement“. U: *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press, 2004, 222-255.
- Koselleck, Reinhart. „On the Need for Theory in the Discipline of History“. U: *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*. Stanford: Stanford University Press, 2002, 1-20.
- Koselleck, Reinhart. „Representation, Event, and Structure“. U: *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press, 2004, 105-115.
- Koselleck, Reinhart. „Sediments of Time“. U: *Sediments of Time: On Possible Histories*. Stanford: Stanford University Press, 2018, 3-10.
- Koselleck, Reinhart. „Social History and Conceptual History“. U: *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*. Stanford: Stanford University Press, 2002, 20-38.
- Koselleck, Reinhart. „‘Space of Experience’ and ‘Horizon of Expectation’: Two Historical Categories“. U: *Futures Past: On the Semantics of Historical Time*. New York: Columbia University Press, 2004, 255-277.
- Koselleck, Reinhart. „Structures of Repetition in Language and History“. U: *Sediments of Time: On Possible Histories*. Stanford: Stanford University Press, 2018, 158-177.
- Koselleck, Reinhart. „The Eighteenth Century as the Beginning of Modernity“. U: *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*. Stanford: Stanford University Press, 2002, 154-170.
- Koselleck, Reinhart. „Time and History“. U: *The Practice of Conceptual History: Timing History, Spacing Concepts*. Stanford: Stanford University Press, 2002, 100-115.
- Koselleck, Reinhart. „Wozu noch Historie?“. *Historische Zeitschrift* 212 (1971): 1-18.
- Lai, Cheng-Chung. „Preisпитvanje Braudelovih predodžaba i metodologije“. *Pro tempore* 8-9 (2010-2011): 84-104.
- Lamouroux, Christian. „Chronological Depths and the *Longue Durée*“. *Annales, Histoire, Sciences Sociales* 70 (2015), br. 2: 285-291.
- Laube, Reinhard. *Karl Mannheim und die Krise des Historismus: Historismus als wissenssoziologischer Perspektivismus*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2004.
- Lorenz, Chris. „Out of Time? Some Critical Reflections on François Hartog’s Presentism“. U: *Rethinking Historical Time: New Approaches to Presentism*, ur. Marek Tamm i Laurent Olivier. London-New York: Bloomsbury Academic, 2019, 23-43.

- Maillard, Alain. „Die Zeiten des Historikers und die Zeiten des Soziologen. Der Streit zwischen Braudel und Gurvitch – wiederbetrachtet“. *Pristup ostvaren* 25. 07. 2021. <https://journals.openedition.org/trivium/4048>
- Olsen, Niklas. *History in the Plural: An Introduction to Work of Reinhart Koselleck*. New York; Oxford: Berghahn, 2012.
- Osterhammel, Jürgen. *Die Verwandlung der Welt: Eine Geschichte des 19. Jahrhunderts*. München: C. H. Beck Verlag, 2009.
- Palti, Elías. „Koselleck-Foucault: The Birth and Death of Philosophy of History“. U: *Philosophy of Globalization*, ur. Concha Roldán, Daniel Brauer, Johannes Rohbeck. Boston: De Gruyter, 2018, 409-422.
- Piterberg, Gabriel; Ruiz, Teofilo F.; Symcox, Geoffrey, ur. *Braudel Revisited: The Mediterranean World 1600-1800*. Toronto: University of Toronto Press, 2010.
- Šchöttler, Peter. „Fernand Braudel as Prisoner in Germany: Confronting the Long Term and the Present Time“. U: *Wartime Captivity in the Twentieth Century: Archives, Stories, Memories*, ur. Anne-Marie Pathé, Fabien Théofilakis. New York; Oxford: Berghahn Books, 2016, 103-114.
- Schulz-Forberg, Hagen. „The Spatial and Temporal Layers of Global History: A Reflection on Global Conceptual History through Expanding Reinhart Koselleck’s „Zeitschichten“ into Global Spaces“. *Space/Time Practices and the Production of Space and Time, Historical Social Research/Historische Sozialforschung* 38/3 (2013), br. 145: 40-58.
- Stoianovich, Traian. *French Historical Method: The Annales Paradigm*. Ithaca; London: Cornell University Press, 1976.
- Šimetin Šegvić, Filip. „Fernand Braudel i Dubrovači arhiv“. *Hrvatska revija* 17 (2017) br. 2: 21-24.
- Šimetin Šegvić, Filip. „Sredozemlje, Dubrovnik, Braudel“. U: *Zbornik Drage Roksandića*, ur. Damir Agičić, Hrvoje Petrić, Filip Šimetin Šegvić. Zagreb: FF press; Filozofski fakultet; Odsjek za povijest umjetnosti; Zavod za hrvatsku povijest, 2019, 513-533.
- Šimetin Šegvić, Filip; Brandolica, Tomislav. „The Mediterranean, Braudel, Dubrovnik“. U: *Annales in Perspective: Design and Accomplishments*, ur. Drago Rokasandić, Filip Šimetin Šegvić, Nikolina Šimetin Šegvić. Zagreb: FF press, 2019, 367-383.
- Tamm Marek; Olivier, Laurent, ur. *Rethinking Historical Time: New Approaches to Presentism*. London; New York: Bloomsbury Academic, 2019.
- Tendler, Joseph. *Opponents of the Annales School*. Basingstroke; New York: Palgrave Macmillan, 2013.
- Tomich, Dale. „Poredak historijskog vremena: *longue durée* i mikrohistorija“. U: *Mikrohistorija. Pola stoljeća inovacija*, ur. Drago Rokasandić, Luka Pejić, Marko Jelenić, Samanta Paronić. Zagreb: Filozofski fakultet; Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije; SKD Prosvjeta, 2022, 189-197.
- Ungar, Steven. „Introduction: Questioning Identity“. U: *Identity Papers: Contested Nationhood in Twentieth-century France*, ur. Steven Ungar, Tom Conley. Minneapolis; London: University of Minnesota Press, 1996, 1-15.
- Vierhaus, Rudolf. „Laudato auf Reinhart Koselleck“. *Historische Zeitschrift* 251 (1990) br. 3: 529-538.
- Wallerstein, Immanuel. *Unthinking Social Science: The Limits of Nineteenth-century Paradigms*. Philadelphia: Temple University Press, 2001.

Wang, Q. Edward; Fillafer, Franz L., ur. *The Many Faces of Clío: Cross-cultural Approaches to Historiography, Essays in Honor of Georg G. Iggers*. New York; Oxford: Berghahn Books, 2007.

Zipes, Jack. *Ernst Bloch: The Pugnacious Philosopher of Hope*. Cham: Springer, 2019.

Zwierlein, Cornel. „Frühe Neuzeit, multiple modernities, Globale Sattelzeit“. U: *Frühe Neue Zeiten*, ur. Achim Landwehr. Bielefeld: transcript, 2012, 389-405.

SUMMARY

Concept of time in contemporary historiography: Fernand Braudel's and Reinhart Koselleck's concepts and theories

Time is one of the most important and most complex concepts in history. Intellectuals have been trying to define time since antiquity, but even though it is considered one of the key concepts in historiography, very few historians have focused solely on formulating time in their work. It was only after the World War II that more in-depth theories on historical time started emerging. The event that brought about this increase in interest in the concept was Fernand Braudel's (re)definition of *longue durée* (the long term). By defining this seminal concept, Braudel created a space for exploring and theorising the existence of multiple temporalities. This paper will therefore focus on the analysis of theories by two post-WWII historians who challenged the traditional paradigms of time after 1945: Fernand Braudel and his three domains of different temporalities in historical time (*histoire événementielle*, *conjuncture* and *longue durée*) as well as Reinhart Koselleck and his theory of historical times (*Theorie der geschichtlichen Zeiten* and its main components: *Vergangene Zukunft* and *Zeitschichten*). The paper will first explore the approach to historical time as conceived by Braudel, a prominent figure of the Annales school. Furthermore, Koselleck's conception of historical time will also be expounded on, as he was a member and proponent of the German *Begriffsgeschichte*, also known as conceptual history. Intellectual profiles of these authors and their respective works will be analysed to define and explain their significance. This will be done by using methods set out by intellectual history, history of ideas and conceptual history. On the other hand, methods developed by comparative history will be used to highlight the similarities and overlap in their thoughts on plural temporalities and *longue durée*, as well as to point out their differences and distinctness. Finally, this paper will evaluate the concepts and the historiographical works of the two authors to show how the notion of time has changed in contemporary historiography. The complexity of the concept of time will also be touched upon, together with its place within history as an academic discipline.

Keywords: concept of time; history; Fernand Braudel; Reinhart Koselleck; *longue durée*; *Vergangene Zukunft*; *Zeitschichten*